సుమతి శతకము

శ్రీరస్తు.

సుమతీశతకము

టీకాతాత్పర్యసహితము

మాదేటి సన్యాసయ్యా అండు సన్సు'
ఆంధ్రాబుక్కుడిపో,
రాజమండ్రి.

నాల్గవ కూర్పు 2000 ప్రతులు.

రాజమహేంద్రవరమున
జగవతీ ప్రింటింగు వర్క్సు యందు
ముద్రితము.

 1926 [వెల 3 అణాలు

శతకములు

సుమతీశతకము టీకా తాత్పర్యము	
కుమారీశతకము	
బాలరామాయణము	డిటో
మానసబోధశతకము	డిటో
భాస్కరశతకము	డిటో
దాశరథీశతకము	డిటో
శ్రీకాళహస్తీశ్వరశతకము	డిటో
అంబరీషోపాఖ్యానము	డిటో
కుచేలోపాఖ్యానము	డిటో
డిటో మూలప్రతి	డిటో
రుక్మిణీకల్యాణము	డిటో
గజేంద్రమోక్షము	డిటో
సప్తమస్కంధము	డిటో
ఆంధ్రనైఘంటుకత్రయము	డిటో
డిటో క్యాలికో బైండు	డిటో
అమరకోశము	డిటో
డిటో క్యాలికో బైండు	డిటో
నరసింహశతకము	మూలము
దాశరథిశతకము	డిటో
వేణుగోపాలశతకము	డిటో
కృష్ణశతకము	డిటో
నారాయణశతకము	డిటో
కుమారీశతకము	డిటో
సుమతీశతకము	డిటో

మాదేటి సన్యాసయ్య, ఆంధ్రబుక్కుడిపో,

0	3	
0	8	
0	3	0
0	4	0
0	4	0
0	4	0
0	6	0
0	4	0
0	4	0
0	6	0
0	10	0
0	10	0
1	8	0
0	14	0
1	2	0
1	0	0
1	12	0
0	2	0
0	2	0
0	2	0
0	1	0
0	1	0
0	1	0
0	1	0

రాజమండ్రి

పీఠిక.

సుమతీశతకము చాలపురాతనగ్రంథ మనియు, స్వాదుమధురపద సంఘటిత మనియు, వేరుగ వ్రాయ నవసరము లేదు, కాని రచించినకవి యెవ్వఁడై యుండునా యనుసంశయము పాఠకులకుఁ దోఁపక మానదు. శాశ్వతగ్రంథములలో భీమన యనుకవి రచించినట్లు గానఁబడుచు న్నది, అభీమన్న వెదలువాఁడభీమకవియా వేములవాడ భీమకవియా యని పరిశోధకు లనేకులు తర్కించుచున్నారు. ఇట్లు నేముల రాం శ్రీ|| మాన వల్లి రామకృష్ణయ్యకవిగారు భద్రభూపాలప్రణీత మను నీతిశాస్త్రముక్తా వలి యనుగ్రంథమును 1930 సం|| మున ముద్రించి ప్రకటించునపుడు కా పీఠికవ్రాసి, దానిలో సుమతీశతకము రచించినకవి భద్రభూపాలుఁడనియు నీతిశాస్త్రముక్తావళిలోఁ దాను సుమతీశతకమును రచించినట్లు చెప్పుకొ నుటయె రచించెననుటకాధారమని సూచించినారు. భద్రభూపాలుఁడే సుమతీశతకమును రచించినయెడల నిది క్రీ. శ. ౧౨౭౦ ప్రాంతమున రచించెనని యూహింపవచ్చును. ఈశతకముశైలియు నాకాలపుశైలిని బోలి యున్నది. నీతిశాస్త్రముక్తావళిలో నీశతకమునుగూర్చి చెప్పిన యను వాదాంశరము గలభద్రభూపాలుఁడు రచించినపద్య మిందుఁ బొందుప రచినాము, కావున పాఠకులు పరిశీలింతురుగాక.

" క. శ్రీవిభుఁడ గర్వితారి
క్ష్మావరదళనోపలబ్ధజయలక్ష్మీకుఁ
డావిభుఁడ సుమతిశతకము
గావించినప్రోఢఁ గావ్యకమలాసనుఁడన్. "

అని నీతిశాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమున గలదు. ఈకవికి రాజ రాజ మనోజుఁ డనియు, సన్నుతగంధవారణుఁ డనియు, నుదారవైరోచ నుఁడనియు, దశదిశాభరణాంకుఁ డనియు, నరేంద్రచతురాననుఁ డనియు రాజార్హంబు లగుచిహ్నంబులును, కవిబ్రహ్మ యనుకవిత్వబిరుదమును గలవు. కవి నీతిశాస్త్రముక్తావళిలో ననేకపద్యాంతములఁ దనబిరుదముల

టీ. సుమతీ, అక్కఱకున్ = అవశ్యమైన కార్యమునకు, రానిచుట్టము = రానట్టిబంధువును, మ్రొక్కినన్ = నమస్కరించినను, వరము = కోరికను, ఈని = ఇయ్యని, వేల్పుఁ = దేవునిని, మోహరమునన్ = యుద్ధమునందు, తాన్ = తాను, ఎక్కినన్ = ఎక్కఁగా, పాఱనిగుఱ్ఱమున్ — పాఱ = పఱుగెత్తని, గుర్రమున్ = గుర్రమును, గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగా, విడువంగ వలయుఁగదరా = విడిచిపెట్టవలయును గదా.

తా. ఆవశ్యకసహాయము కావలసినసమయమునందు సాయమునకు రాని చుట్టమును, వేఁడికొన్నను వరము నియ్యనిదేవునిని, యుద్ధమునందు ఎక్కి సవారిచేయఁగా పఱుగెత్తని గుర్రమును, తోడనే విడువవలయును.

కం. అడిగిన జీతం బియ్యని
మిడిమేలపుదొరను గొల్చి మిడుకుటకంటెన్
వడిగలయెద్దులఁ గట్టుక
మడిదున్నుక బ్రతుకవచ్చు మహిలో సుమతీ. 3

టీ. సుమతీ, అడిగినన్ = అడిగినప్పటికిని, జీతంబు = జీతమును, ఇయ్యని ... దొరను ఇయ్యని = ఇయ్యనట్టి, మిడిమేలపు దొరను = మిడిసిపాటుగల ప్రభువును, గొల్చి = సేవించి, మిడుకుటకంటెన్ = కష్టముతో బ్రతుకుటకంటెను, మహిలోన్ = భూమియందు, వడి = బలము, గలఎద్దులన్ = బలిష్టమైనయెద్దులను, కట్టుక = కట్టికొని, (1 ఇచ్చట కట్టుక, ప్రయోగము అసాధువు) మడిన్ = పొలమును, దున్నక = దున్ని (2 ... యసాధువే) బ్రతుకవచ్చున్ = జీవింపవచ్చును.

తా. అడిగినప్పటికిని జీతము నియ్యని ప్రభువును గొలుచుటకంటె పొలము దున్నుకొని జీవించుటయే మేలు.

కం. అడియాసకొలువుఁ గొలువకు
గుడిమణియము సేయఁబోకు కుజనులతోడన్

విడువక కూరిమి సేయకు
మడవిని దోడరయకొంటి ♦ యరుగకు సుమతీ. 4

టీ. సుమతీ, అడియాసకొలువు-అడియాస=వ్యర్థమైన యాశగల-నిరర్థకమైన, కొలువున్=కొలువును-సేవావృత్తిని, కొలువకు=చేయకుము, గుడిమణియము=దేవాలయమందలి అధికారమును, చేయన్=చేయుటకు పోకు=పోకుము, కుజనులతోడన్=దుర్జనులతోడ, విడువక-ఎడతెగక, కూరిమి=స్నేహము, చేయకుము, అడవినిన్=అడవియందు, తోడు=సాహాయ్యమును, అరయక=విచారింపక-పెట్టుకొనక, ఒంటి=ఒంటరిగా, అరుగకు=పోకుము.

తా. నిరర్థకముగాఁ గొలుచుకొలువును, దేవాలయములోఁ జేయు మణియమును, దుర్జనులతో స్నేహమును, అడవిలో తోడులేక నడచుటయుఁ దగినదికావు.

క. అధరము గదలియుఁ గదలక
మధురము లగుభాషలుడిగి ♦ మానవ్రతుఁడౌ
నధికారరోగపూరిత
బధిరాంధకశవముఁ జూడఁ ♦ బాపము సుమతీ. 5

టీ. సుమతీ, అధరము=పెదవి, కదలియున్=అదిరియు, కదలక=అదరక, మధురము=తియ్యనివి, అగు, భాషలు=మాటలను, ఉడిగి=విడిచి, మానవ్రతుఁడు-మౌన=మాటాడకుండుటయే, వ్రతుఁడు=వ్రతముగాఁగలవాఁడు ఔ...శవమున్ ఔ=అగునట్టి, అధికార=అధికారమనెడు రోగ-రోగముచేత, పూరిత=నిండినవాఁడును, (కావున) బధిర=చెవిటివాఁడును, అంధక=గ్రుడ్డివాఁడును, అగు, శవమున్=పీనుఁగును-పీనుఁగునకు సాటియగు వానిని అనుట, చూడన్=చూచుట, పాపము=దోషము.

తా. అధికారముచే గర్వించియున్న వానికి కన్నులు గానవు; చెవులు వినవు, వాఁడు, పెదవిఁ గదల్పఁడు కదల్చినను ఇంపుగా మాటలాడఁడు. కాఁబట్టి అట్టివాఁడు, కన్నులు గెలియక, చెవులు వినక, పెదవిఁ గదల్పక, మాటాడ నేరక యుండుటచేత శవసమానమే యగును. అట్టి వానిని కన్నెత్తి చూచుటయైనను దోషమే.

క. అప్పుగొని చేయువిభవము
ముప్పునఁ బ్రాయంపుటాలు ♦ మూర్ఖుని తపమున్
దప్పరయని నృపు రాజ్యము
దెప్పరమై మీఁదఁ గీడు ♦ దెచ్చుర సుమతీ. 6

టీ. సుమతీ, అప్పు=ఋణమును, కొని=తీసికొని, చేయువిభవము=చేయునట్టి వేడుకయును, ముప్పునన్=ముసలితనమందు, ప్రాయంపుటాలు=పడుచు పెండ్లమును. మూర్ఖుని తపమున్-మూర్ఖుని=తెలివిలేని వాని యొక్క-మూఢుని యొక్క, తపమున్=తపస్సును, తప్పు=నేరమును, అరయని...రాజ్యము-అరయని=విచారించని, నృప=రాజుయొక్క, రాజ్యమున్=ప్రభుత్వమును, దెప్పరమై=సహింపశక్యముకానిదై, మీఁదన్=పిమ్మట, కీడు=చెరుపు, తెచ్చుర=కలిగించును సుమా.

తా. అప్పుచేసి చేయువేడుకయును, ముసలితనమందు పడుచు పెండ్లమును, తప్పును కనుఁగొనలేని ప్రభుత్వమును, అప్పటికి సహింపశక్యము కాకుండుటయే కాక పిదపను కీడు కలిగించును.

క. అప్పిచ్చువాఁడు వైద్యుఁడు
నెప్పుడు నెడతెగక పాఱు ♦ నేఱును ద్విజుఁడున్
జొప్పడినయూర నుండుము
చొప్పడకున్నట్టియూరు ♦ చొరకుము సుమతీ. 7

టీ. సుమతీ, అప్పు=ఋణమును - ఇచ్చువాఁడు - వైద్యుఁడు=వైద్యుఁడును - ఎప్పుడున్=ఎల్లప్పుడును - ఎడతెగక=నడుమవిడువక, పారు నేరును - పారు=ప్రవహించునట్టి, ఏరును=నదియును - ద్విజుఁడున్=బ్రాహ్మణుఁడును - చొప్పడినయూరన్ - చొప్పడిన=ఏర్పడియున్నట్టి - ఊరన్=ఊరియందు - ఉండుము - చొప్పడక=ఏర్పడక - ఉన్నట్టి యూరున్=ఉండనటువంటి ఊరిని - చొరకుము=ప్రవేశింపకుము.

తా. అప్పిచ్చువాఁడును-వైద్యుఁడును-ఎడతెగక జలము పారుచుండెడి నదియును - బ్రాహ్మణుఁడును లేనియూరను ప్రవేశింపనుగూడ-దగదు.

క. అల్లునిమంచితనంబును
గొల్లని సాహిత్యవిద్య ♦ కోమలినిజమున్
బొల్లున దంచినబియ్యముఁ
దెల్లనికాకులును లేవు ♦ తెలియుమ సుమతీ. 8

టీ. సుమతీ - అల్లునిమంచితనంబును=అల్లుఁడు మంచివాఁడుగా నుండుట - గొల్లనిసాహిత్యవిద్య - గొల్లని=గొల్లవానియొక్క - సాహిత్యవిద్య=భాషయందలి పదపదార్థముల విశేషజ్ఞానమును - కోమలినిజమున్=ఆఁడుదానియొక్క యథార్థమును అనఁగా నిజముచెప్పుటయు - పొల్లునన్=పొల్లుపట్టనిధాన్యమునందు - దంచినబియ్యము=దంచఁగాఁ గలిగినబియ్యమును - పొల్లును దంచియెత్తినబియ్యమనుట - తెల్లనికాకులును - లేవు=కలుగవు - తెలియుమ=తెలిసికొనుము.

తా. మంచితనముగల యల్లుఁడును - విద్వాంసుఁడైన గొల్లవాఁడును - నిజము పలుకు స్త్రీయు - పొల్లున దంచితీసిన బియ్యమును - తెల్లని కాకులు లోకములో లేవు.

క. ఆఁకొన్న కూడె యమృతము
తాఁకొందక నిచ్చువాఁడె ♦ దాత ధరిత్రిన్
సోఁకోర్చువాఁడె మనుజుఁడు
తేఁకువ గలవాఁడె వంశ ♦ తిలకుఁడు సుమతీ. 9

టీ. సుమతీ-ఆఁకొన్న కూడె=ఆఁకలిగొనినపుడు తిన్న యన్నమే, అమృతము=అమృతమువంటిది. తాఁకు=ఆటంకము - ఒందక=చెందక ఇచ్చువాఁడె=ఇచ్చునట్టివాఁడే - దాత=దాతశీలుఁడు - ధరిత్రిన్=భూమియందు - సోఁకు=శ్రమమును - ఓర్చువాఁడె=సహించువాఁడె - మనుజుఁడు=మనుష్యుఁడు - మనుష్యుఁడని చెప్పఁదగినవాఁడు - తేఁకువ=ధైర్యము - కలవాఁడె=కలిగినవాఁడే - వంశతిలకుఁడు=కులమునకు అలంకారమైనవాఁడు - కులశ్రేష్ఠుఁడనుట.

తా. ఆఁకలిగానున్నప్పుడు తిన్నయన్నమే యమృతమువలె భోగ్యముగానుండును. అడిగినపుడు, ఆటంకములేక యిచ్చుటయే దాతలక్షణము, కష్టములకు ఓర్చుకొనువాఁడె పురుషుఁడనందగును. ధైర్యము కలవాఁడే తనవంశమునకు గీర్తి తెచ్చును.

క. ఆకలియుడుగనికుడుపును
వేఁకటి యగులంజపడుపు ♦ విడువనిబ్రతుకున్
బ్రాఁకొన్న నూతియుదకము
మేఁకలపాడియు రోఁత ♦ మేదిని సుమతీ. 10

టీ. సుమతీ-ఆఁకలి-ఉడుగని కుడుపును-ఉడుగని=మానని-కుడుపు=తిండియును-ఆఁకలితీరనట్టి భోజనమనుట - వేఁకటి=గర్భముగ అది - అగు - లంజె=ఉంపుడుగత్తెయొక్క-పడుపు=సంపాదన-విడువని బ్రతుకున్=వదలిపెట్టని జీవనమును- గర్భము కలిగి యున్న ఉంపుడు సం

పాదించు బ్రతుకనుట-ప్రాకొన్న...దకము, ప్రాకొన్న=పాఁచిపడినట్టి బహుకాలము వాడఁబడకుండునట్టి-నూతి=బావియొక్క-ఉదకము=నీళ్ళును-మేఁకలపాడియున్-మేదినిన్=భూమియందు-రోఁత-అసహ్యమైనవి

తా. ఆఁకలి తీఱనిభోజనమును - లంజ గర్భము కలిగియున్నను అర్జనము సేయుటయు-ప్రాఁతదైన బావినీళ్ళను - మేఁకలపాడియును రోఁతఁ బుట్టించునవి.

క. ఇచ్చునదె విద్య రణమునఁ
జొచ్చునదె మగతనంబు ♦ సుకవీశ్వరులున్
మెచ్చునదె నేర్పు వాదుకు
వచ్చునదే గీడు సుమ్ము ♦ వసుధను సుమతీ. 11

టీ. సుమతీ-వసుధను=భూమియందు - ఇచ్చునదె=ధనము ఇచ్చునట్టిదే - విద్య=విద్యయగును - రణమునన్=యుద్ధమునందు-చొచ్చునదె=చొరబడునట్టిదే-మగతనంబు=పౌరుషము-సుకవీశ్వరులున్=మంచి కవిశ్రేష్ఠులుగూడ-మెచ్చునదె=మెచ్చునట్టిదే-నేర్పు=సామర్థ్యము-వాదుకు=వివాదమునకు - తగవునకు-వచ్చునదే=వచ్చునట్టిదే - కీడు - చెఱుపు సుమ్ము=సుమా.

తా. ద్రవ్యమును ఆర్జింపఁజేయునదియే విద్య. యుద్ధమందుఁ జొచ్చుటయే మగతనము. సుకవీశ్వరులును మెచ్చునట్టిదే సామర్థ్యము. తగవునకు వచ్చుటయే చెఱుపు.

క. ఇమ్ముగఁ జదువనినోరును
నమ్మా యని పిలిచి యన్న ♦ మడుగనినోరున్
దమ్ములఁ బిలువనినోరును
గుమ్మరి మను ద్రవ్వినట్టి ♦ గుంటర సుమతీ. 12

టీ. సుమతీ - ఇమ్ముగన్=చక్కఁగా-చదువని నోరును=చదువనట్టి నోరును-అమ్మా=ఓ అమ్మా - అని-పిలిచి-అన్నము=అన్నమును-అడుగని నోరును=అడుగనట్టి నోరును - తమ్ములన్=సోదరులను - పిలువని నోరును=పిలువనట్టి నోరును-కుమ్మరి=కుమ్మరివాఁడు - మను=మన్నును - త్రవ్వినట్టి గుంటర=త్రవ్వినట్టి గొయ్యియగును-అపల్లముతో సాటియైన దనుట.

తా. చక్కఁగా చదువని నోరును. అమ్మా! యని పిలిచి యన్న మడుగని వారి నోరును, తమ్ముఁడా! యని పిలువని నోరును, కుమ్మరివాఁడు మట్టికై త్రవ్వి విడిచిన గుంటను బోలును. అనఁగా నా గుంటవలె నిరర్థక మని భావము.

క. ఉడుముండదె నూఱేండ్లును
బడియుండదె పేర్మిఁ బాము ♦ పదినూఱేండ్లున్
మడువునఁ గొక్కెర యుండదె
కడునిలఁ బురుషార్థపరుఁడు ♦ గావలె సుమతీ. 13

టీ. సుమతీ. ఉడుము, నూఱేండ్లును=నూఱు సంవత్సరములును, ఉండదె=ఉండదా-బ్రతుకదా యనుట, పాము, పేర్మిన్=అతిశయముతో, పది నూఱేండ్లున్=వేయేండ్లును, పడియుండదె=ఉపయోగము లేక పడియుండదా, మడువునన్=మడువునందు, కొక్కెర=కొంగ, ఉండదె=అన్నియేండ్లుండదా, ఇలన్=భూమియందు, కడున్=మిక్కిలి, పురుషార్థపరుఁడు=మంచిపనులయందు ఆసక్తిగలవాఁడు, కావలెన్=కావలయును.

తా. ఉడుము నూఱేండ్లు ఉండును. పాము వేయేఁడ్లు ఉండును. కొంగయు మడుగునందు బహుకాలము ఉండును, ఏండ్లు పూండ్లుగా ఉండినంతనే పనియేమి, పురుషార్థములను సాధించుటచేతనే ప్రయోజనము.

క. ఉత్తమగుణములు నీచున
కెత్తెఱగున గలుగనేర్చు ♦ నెయ్యెడలం దా

నెత్తిచ్చి కరఁగి పోసిన
నిత్తడి బంగార మగునె ♦ యిలలో సుమతీ. 14

టీ. సుమతీ, నీచునకున్ = అల్పునకు, ఉత్తమగుణములు = మంచి గుణములు, ఎత్తెఱఁగునన్ = ఏరీతిగా, కలుగ నేర్చున్ = కలుగఁజాలును, ఎయ్యెడలన్ = ఏచోటనైనను, తాన్ = తాను, ఎత్తు = సరియెత్తు ఇచ్చి, కరఁగి = కరఁగించి, పోసినన్ = పోయఁగా, ఇత్తడి = ఇత్తడియను లోహము, బంగారము = బంగారు, అగునె = అగునా.

తా. బంగారము సరియెత్తు ఇత్తడికిని కరఁగిపోసినను బంగారము కానేరదు, అట్లే నీచుఁడైనవానికి ఏమి చేసినను మంచిగుణములు కలుగవు.

క. ఉదకము ద్రావెడుహయమును
మదమున నుప్పొంగుచుండు ♦ మత్తేభంబున్
మొదవుకడ నున్న వృషభముఁ
జదువని యానీచుకడకుఁ ♦ జనకుర సుమతీ. 15

టీ. సుమతీ, ఉదకము = నీటిని, త్రావెడు హయమును = త్రాగుచున్నట్టిగుఱ్ఱమును గురించియును, మదమునన్ = మదముచేత, ఉప్పొంగుచుండు మత్తేభంబున్ = అతిశయించుచున్న మదపుటేనుఁగును గురించియును, మొదవుకడన్ = ఆవుదగ్గఱ, ఉన్న వృషభమున్ = ఉన్నట్టి యెద్దును గురించియును, చదువనియా నీచుకడకున్ = చదువనట్టి నీచుదగ్గఱకును, చనకుర = పోకుము.

తా. నీరు త్రాగుచున్న గుఱ్ఱమునొద్దకును, మదము మిక్కిలి పట్టియున్న యేనుఁగునొద్దకును, ఆవునంటియున్న యెద్దుదగ్గఱకును, చదువులేని యల్పుని యొద్దకును పోరాదు

క. ఉపకారికి నుపకారము
విపరీతముగాదు సేయ ♦ వివరింపంగా

నపకారికి నుపకారము

నెపమెన్నక సేయువాఁడు ♦ నేర్పరి సుమతీ. 16

టీ. సుమతీ, ఉపకారికిన్ = మేలు చేసినవానికి, ఉపకారము = ప్రత్యుపకారమును, చేయన్ = చేయుట, విపరీతము = వ్యత్యస్తము కాదు = కానేరదు. వివరింపఁగా = విచారింపఁగా, అపకారికిన్ = చెఱుపు చేసినవానికి, నెపము = సాకును, ఎన్నక = ఎంచక, ఉపకారము = మేలును, చేయువాఁడు, నేర్పరి = నేర్పుకలవాఁడు.

తా. మేలు చేసినవానికి బదులు మేలుచేయుట యొకవిచిత్రము కాదు. కీడుచేసినవానికి వానిచెఱుపు తలంపక మేలు సేయుటయే నేర్పరితనము.

క. ఉపమింప మొదలు తియ్యన

కపటం బెడనెడను జెఱకు ♦ కైవడినేపో

నెపములు వెదకును గడపటఁ

గపటపుదుర్జాతిపొందు ♦ గదరా సుమతీ. 17

టీ. సుమతీ, కపటపుదుర్జాతిపొందు = కపటము గలదుర్జనుని స్నేహము, ఉపమింపన్ = పోల్చిచూఁడఁగా, చెఱకుకైవడి నేపో = చెఱకువిధమున నేసుమా, మొదలు = ఆరంభము, తియ్యన = తీఁపుకలది, ఎడనెడను = నడుమనడుమ, కపటంబు = వంకరగణుపు-వరిచనగలది. కడపటన్ = చివరకు, నెపములు = తప్పులను, వెదకునుగదరా = వెదకునుగదా.

తా. చెఱకు మొదలమొదల తియ్యగానుండి, మీఁద నడుమ నడుమ తీపిలేక కుడుపుఁ జప్పిడియైపోవును. అట్లే దుర్జనునితోఁ జేసిన స్నేహము మొదట నింపుగాను వెనుక నప్పుడప్పుడు గడుసుగాను నుండి కడపట చెఱుపు గలిగించును.

క. ఎప్పటి కెయ్యది ప్రస్తుత
మప్పటికా మాటలాడి ♦ యన్యులమనముల్
నొప్పింపక తా నొవ్వక
తప్పించుక తిరుగువాఁడు ♦ ధన్యుఁడు సుమతీ 18

టీ. సుమతీ, ఎప్పటికి=ఏసమయమునకు, ఎయ్యది=ఏది, ప్రస్తుతము=చెప్పఁదగినదో, అప్పటికిన్=ఆసమయమునకు, ఆమాటలు=చెప్పఁదగిన మాటలు, ఆడి=చెప్పి, అన్యులమనముల్=ఒరుల మనస్సులు, నొప్పింపక=నొచ్చునట్లుచేయక, తాన్=తాను, నొవ్వక=నొచ్చిపోక, తప్పించుక=తప్పించుకొని, తిరుగువాఁడు=సంచరించువాఁడు, ధన్యుఁడు=కృతార్థుఁడు.

తా. ఏసమయమున ఏది చెప్పదగునో అప్పటికి అమ్మాటయే చెప్పి, ఒకరిని నొప్పింపక, తాను నొవ్వక, తప్పించుకొని సంచరించువాఁడే ధన్యుఁడు.

క. ఎప్పుడు దప్పులు వెదకెడు
నప్పురుషునిఁ గొల్వఁగూడ ♦ దదియెట్లన్నన్
సర్పంబు పడగనీడను
గప్ప వసించినవిధంబు ♦ గదరా సుమతీ. 19

టీ. సుమతీ, ఎప్పుడున్=ఎల్లప్పుడును, తప్పులు=దోషములను, వెదకెడున్=వెదకునట్టి, అప్పురుషుని=ఆపురుషుని, కొల్వన్=సేవించుట, కూడదు=తగదు. అది=ఆసేవించుట, ఎట్లు=ఏవిధము, అన్నన్=అనఁగా, సర్పంబు పడగనీడను- సర్పంబు=పాముయొక్క, పడగ=పడగయొక్క, నీడను=నీడయందు, కప్ప=మండూకము, వసించినవిధంబు=నివసించినరీతి, కదరా=కదా.

తా. ఎల్లప్పుడుఁ దప్పులు వెదకుపురుషుని చెంత నుండుట తప్పు తన్ను జంపఁ బాముపడగనీడ నుండుటవంటిది. అనఁగా తనకు హాని కలుగును.

క. ఎప్పుడు సంపద గలిగిన
నప్పుడు బంధువులు వత్తు ♦ రది యెట్లన్నన్
దెప్పలుగ జెఱువు నిండిన
గప్పలు పదివేలు చేరుఁ ♦ గదరా సుమతీ 20

టీ. సుమతీ - ఎప్పుడు=ఏసమయమునందు - సంపద=ఐశ్వర్యము-కలిగిన=ఉండిన - అప్పుడ=ఆసమయమునందే - బంధువులు=చుట్టములు-వత్తురు - అది=ఆవచ్చుట-ఎట్లు=ఏవిధము-అన్నన్=అనఁగా-తెప్పలుగన్=తెప్పదేలునట్లు-చెఱువు=తటాకము - నిండినన్=నిండియున్న-కప్పలు=మండూకములు-పదివేలు=అనేకములు - చేరుఁగదరా=చేరునుగదా.

తా. చెఱువు పూర్ణముగా నిండియున్నప్పుడు పిలువకుండ కప్పలు అనేకములు చేరునట్లు ఐశ్వర్యము కలిగినప్పుడు బంధువులు తామే చేర వత్తురు. సంపద లేనియెడల చుట్టములు రారని భావము.

క. ఏఱకుమీ కసుగాయలు
దూఱకుమీ బంధుజనుల ♦ దోషము సుమ్మీ
పాఱకుమీ రణమందున
మీఱకుమీ గురువులాజ్ఞ ♦ మేదిని సుమతీ. 21

టీ. సుమతీ, కసుగాయలు=పచ్చికాయలను, ఏఱకుమీ=ఏర్చికొనకుము-బంధుజనులన్=చుట్టములను-దూఱకుమీ=నిందింపకుము, దోషము సుమ్మీ=దోషము సుమా - రణమందునన్=యుద్ధమునందు - పాఱకుమీ=పరుగెత్తకుము-మేదినిన్=భూమియందు - గురువులాజ్ఞ=గురువుల యొక్క ఆజ్ఞను-మీఱకుమీ=అతిక్రమింపకుము.

తా. పచ్చికాయలను గోయరాదు-చుట్టములను నిందింపరాదు యుద్ధమునందు ఓడి పాఱిపోరాదు. గురుల యాజ్ఞను అతిక్రమింపరాదు.

క. ఒకయూరికి నొకకరణము
నొకతీర్పరి యైనఁ గాక ♦ నొగిఁ దఱచైనం
గకవికలు గాకయుండునె
సకలంబును గొట్టువడక ♦ సహజము సుమతీ 22

టీ. సుమతీ-ఒకయూరికిన్=ఒకగ్రామమునకు-ఒకకరణమును=ఒకకార్యసాధకుఁడును - ఒకతీర్పరి=ఒకన్యాయాధిపతియును-ఒగిన్=క్రమముగా ఐనఁగాకన్=అయినయెడలనేకాని - తఱచు= అధికము-ఐనన్=అయినయెడల - సకలంబును=అన్నియును - కొట్టువడక=చెడిపోకయె - కకవికలు=నానావిధములు - కాక=కాకుండక - ఉండునె=ఉండునా.

తా. ఒకయూరికి ఒక్కకరణము ఒక్క న్యాయాధిపతియును యుండవలెయును. కాని యనేకులు ఉండినయెడల అందఱి క్రమములన్నియునుదప్పి నానావిధములగు కలఁతలు పుట్టును.

క. ఒల్లనిసతి నొల్లనిపతి
నొల్లనిచెలికాని విడువ ♦ నొల్లనివాఁడే
గొల్లండు గాక ధరలో
గొల్లండును గొల్లఁడౌనె ♦ గుణమున సుమతీ. 23

టీ. సుమతీ, ఒల్లనిసతిన్=ఇష్టపడనిభార్యను-ఒల్లనిపతిన్=ఇష్టపడని యజమానుని-ఒల్లనిచెలికాని=ఇష్టపడని స్నేహితుని-విడువన్=విడుచుటకు - ఒల్లనివాఁడే=ఇష్టపడనివాఁడే- గొల్లండు=గొల్లవాఁడు- కాక=కాని-ధరలోన్=భూమియందు - గొల్లండును=గొల్లవాఁడును,

గుణమువన్=గుణముచేత - గొల్లండు=గొల్లవాఁడు - ఔనా=అగునా? కాఁడనుట.

తా. తన్నుఒల్లనిభార్యను, ప్రేమింపని యజమానుని, ఇష్టపడని స్నేహితుని విడిచిపెట్టుటకు ఇష్టపడనివాఁడే గొల్లవాఁడు గాని జాతిచే గొల్లయైనవాఁడు గొల్లవాఁడు కాఁడు. అనఁగా మూఢుఁడు—అనియు నర్థము.

క. ఓడలు బండ్లను వచ్చును
ఓడలు నాబండ్లమీద ♦ నొప్పుగవచ్చున్
ఓడలు బండ్లునువలెనే
వాడంబడుఁ గలిమి లేమి ♦ వసుధను సుమతీ. 24

టీ. సుమతీ, ఓడలన్=ఓడలయందు, బండ్లును, వచ్చును, ఓడలును=నావలును, బండ్లమీఁదన్=బండ్లయందు, ఒప్పుగన్=చక్కఁగా వచ్చున్=వచ్చును-ఓడలు=నావలును, బండ్లునువలెనే=శకటములునువలె, వసుధను=భూమియందు, కలిమి=సంపదయు, లేమి=దారిద్ర్యము, వాడంబడును=వాడఁబడును.

తా. ఓడలమీఁద బండ్లును, బండ్లమీఁద ఓడలును వచ్చునట్లు ఐశ్వర్యమువెంట దారిద్ర్యమును, దారిద్ర్యమువెంట ఐశ్వర్యమును వచ్చుచుండును.

క. కడు బలవంతుడైనను
బుడమిని బ్రాయంపుటాలిఁ ♦ బుట్టినయింటం
దడవుండ నిచ్చెనేనియుఁ
బడువఁగ నంగడికిఁ దానె ♦ పంపుట సుమతీ. 25

టీ. సుమతీ, పుడమిన్ = భూమియందు, కడున్ = మిక్కిలి, బలవంతుండు = బలముకలవాఁడు, ఐనను = అయినప్పటికిని, ప్రాయంపు టాలిన్ = పడుచు పెండ్లామును, పుట్టినయింటన్ = పుట్టినయింటియందు తడవు = చిరకాలము, ఉండనిచ్చెనేనియున్ = ఉండనిచ్చినయెడల, పడుపుగన్ = పడుపునకు, అంగడికిన్ = బజారునకు, తానే పంపుట = పొమ్మని చెప్పుట.

తా. ఎంతబలము గలవాఁడయినను, ప్రాయము గల తన పెండ్లామును పుట్టినింటనే చిరకాలము ఉండనిచ్చినయెడల దానిప్రవర్తనమును తానే చెఱిపిన వాఁడగును.

క. కనకపు సింహాసనమున
శునకముఁగూర్చుండఁ బెట్టి ♦ శుభలగ్నమునం
దొనరఁగ బట్టము గట్టిన
వెనుకటిగుణ మేలమాను ♦ వినురా సుమతీ. 26

టీ. సుమతీ, కనకపుసింహాసనమునన్ = బంగారుగద్దియయందు, శునకమున్ = కుక్కను, కూర్చుండఁబెట్టి = కూర్చుండునట్లు చేసి, శుభలగ్నమునన్ = మంచిలగ్నమువందు, ఒనరఁగన్ = ఒప్పునట్లుగా, పట్టమున్ = బంగారపు పట్టరేకును, కట్టినన్ = కట్టినప్పటికిని, పట్టాభిషేకము చేసినను అనుట, వెనుకటిగుణము = మునుపటిగుణమును, ఏల = ఎందుకు, మానున్ = విడిచిపెట్టును, వినురా = వినుము.

తా. మంచిలగ్నమునందు కుక్కను సింహాసనమున బట్టాభిషేకము చేసి కూర్చుండఁబెట్టినను, దానికి సహజమయిన యల్పగుణమును మానని యట్లే నీచుఁడయిన వానిని ఎంత గౌరవించినను నీచగుణమును వదలఁడు.

క. కప్పకు నొరగాలైనను
సర్పమునకు రోగమైన ♦ సతి తులువైనన్
ముప్పున దరిద్రుఁడైనను
దప్పదు మఱి దుఃఖమగుట ♦ తథ్యము సుమతీ. 27

టీ. సుమతీ, కప్పకున్, ఒరగాలు=కుంటికాలు, ఐనను=అయినను, సర్పమునకున్=పామునకు, రోగము=వ్యాధి, ఆయినన్-అయినప్పటికిని, సతి=పతివ్రతయైనయిల్లాలు, తులువ=దుర్మార్గురాలు, ఐనన్=అయినను, ముప్పునన్=ముసలితనమునందు, దరిద్రుఁడు=అభాగ్యుఁడు, ఐనన్=అయినప్పటికిని, మఱి=అధికముగా, దుఃఖము=వ్యసనము, అగుట=కలుగుట. తప్పదు=తప్పఁబోదు, తథ్యము=నిజము.

తా. కాలు కుంటియయిన కప్పయును, వ్యాధినొందిన పామును, గయ్యాళియైన పెండ్లమును, ముసలితనమున దారిద్ర్యము నొందినవాఁడును, తప్పక దుఃఖము బొందుదురు.

క. కమలములు నీఁటఁ బాసిన
గమలాప్తుని రశ్మిశోఁకి ♦ కమలినభంగిం
దమతమ నెలవులు దప్పినఁ
దమమిత్రులు శత్రులౌట ♦ తథ్యము సుమతీ. 28

టీ. సుమతీ, కమలములు=తామరలు, నీటన్=జలమును, పాసినన్=విడిచినయెడల, కమలాప్తునిరశ్మి=సూర్యకిరణము, సోఁకి=తగిలి, కమలినభంగిన్=వాడిపోయినవిధముగా, తమతమనెలవులు=తమతమయునికిపట్టులు, తప్పినన్=విడిచిపెట్టినయెడల, తమమిత్రులు=తమస్నేహితులు, శత్రులు=విరోధులు, ఔట=అగుట, తథ్యము=నిజము.

తా. తామరపువ్వులు తమస్థానమగునీటిని వదలినయెడల తమకుల

త్రుంచయిన సూర్యకిరణముల చేతనే వాడిపోవునట్లు, ఎవరుగాని తమతమ నీతులు తప్పినయెడల వారి స్నేహితులుంకూడ వారికి విరోధులగుట నిజము.

క. కరణము గరణము నమ్మిన
మరణాంతక మౌనుగాని ♦ మనలేదు సుమీ
కరణము దనసరికరణము
మఱి నమ్మక మర్మమీక ♦ మనవలె సుమతీ 29

టీ. సుమతీ, కరణము=గ్రామపు లెక్కలను వ్రాయువాఁడు, కరణముమఱొక లెక్కలువ్రాయువానిని, నమ్మినన్=నమ్మినయెడల, మరణాంతకము=ప్రాణాపాయమయిన అపద, ఔనుగాని=అగునుకాని, మనలేదుసుమీ=బ్రతుకలేఁడుసుమా. కరణము=లెక్కలువ్రాయువాఁడు, తనసరి కరణమున్=తనతో సాటియగు లెక్కలువ్రాయువానిని, నమ్మక=విశ్వసింపక, మర్మము=రహస్యమును, ఈక=ఇయ్యక, తెలుపక, మనవలెన్=బ్రదుకవలెను.

తా. గ్రామకరణము మఱియొక కరణమును నమ్మినయెడల ప్రాణాంతకమయిన అపదను బొందునేకాని తప్పించికొని బ్రతుకలేఁడు. కనుక కరణము తనవలెనే కరణమయినవానిని నమ్మక తనమర్మమును వానికి చెప్పక జీవింపవలయును.

క. కరణముల ననుసరింపక
విరసంబునఁ దిన్నతిండి ♦ వికటించుఁ జుమీ
యిరుసునఁ గందెనఁ బెట్టక
పరమేశ్వరుబండియైనఁ ♦ బాఱదు సుమతీ. 30

టీ. సుమతీ, కరణములన్=లెక్కలువ్రాయువారలను, అనుసరింపక=ఆశ్రయింపక, విరసంబునన్=విరసముచేత, వారితో అనుకూల్యములేక తిన్నతిండి=భుజించిన యన్నము, వికటించున్ సుమీ=వికారములో యిముడకపోవును సుమా, ఇరుసునన్=ఇరుసునందు, కందె

నక్ = కొట్టుకొనక, పెట్టక=ఉంపక, ఉంపనియెడల, పరమేశ్వరుబండి యయినన్=పరమేశ్వరునియొక్క బండియయినప్పటికిని, పోదు= పరుగిడదు.

తా. పరమేశ్వరుని బండియయినను ఇరుసులో కందెన పెట్టని యెడల పోవనియట్లే, కాఁపులు కరణము వానిని అనుసరింపనియెడల తాము సుఖముగా అనుభవింపఁజాలరు.

క. కరణము సాధైయున్నను
గరి మద ముడిగినను బాము ♦ గఱవక యున్నన్
ధరఁ దేలు మీట కున్నను
గర మరుదుగ లెక్కఁగొనరు ♦ గదరా సుమతీ 31

టీ. సుమతీ, కరణము=గ్రామపు లెక్కలు వ్రాయువాఁడు, సాదు= మెత్తదనముకలవాఁడు ఐ=అయి. ఉన్నను=ఉండినను, కరి=ఏనుగు, మదము=మదమును, ఉడిగినను=విడిచినను, పాము=సర్పము, కఱవక=కొఱకక, ఉన్నన్=ఉండినను, ధరన్=భూమియందు, తేలు= వృశ్చికము, మీటక=కొండితో పొడువక, ఉన్నన్=ఉండినను, కర ము=మిక్కిలి, అరుదుగన్=ఆశ్చర్యముగా, లెక్కగొనరు=లక్ష్యము చేయరు, కదరా=కదా.

తా. మెత్తదనము గల కరణమువానిని, మదములేని యేనుగును, కఱవనిపామును, కుట్టని తేలును, లోకులు లక్ష్యముచేయరు.

క. కసుగాయఁ గఱచి చూచిన
మసలక దసయొగరు గాక ♦ మధురంబగునా
పస గలుగు యువతు లుండఁగఁ
బసిబాలలఁ బొందువాఁడు ♦ పశువుర సుమతీ. 32

టీ. సుమతీ, కసుగాయన్ = పచ్చికాయను, గరచిచూచినన్ = కొఱికి చూడఁగా మసలక = ఆలస్యము లేక, తనయొగరు = తనదయినవొగరు, కాక = కానిచో, మధురంబు = తియ్యనిది, అగునా = అగునా-కానేరదనుట, పస = ప్రయోజనము, కలుగు యువతులు = కలయట్టియౌవన స్త్రీలు, ఉండఁగన్ = ఉండఁగా, పసిబాలలన్ = మిక్కిలి పసితనముగల బాలికలను, పొందువాఁడు = అనుభవించువాఁడు. పశువుర = పశువే యగును - పశువుతో సమానుఁడు. మూఢుఁడనుట

తా. పండినపండును భక్షించినచో తియ్యఁగా నుండునుగాని పచ్చికాయను కొఱికి చూచినంత వగరుగానే యుండును ఇట్లే మంచి యౌవనముగల స్త్రీలతో అనుభవించిననే సుఖముగాని పసిబాలికలతో అనుభవించుట పాటుతనమే యగును.

క. కవి గాని వాని వ్రాఁతయు
నవరసభావములు లేని ♦ నాతులవలపుం
దవిలి పనుపంది నేయని
వివిధాయుధ కౌశలంబు ♦ వృథరా సుమతీ. 33

టీ. సుమతీ, కవి = కవిత్వము చెప్పువాఁడు, (శుచియు సత్కులీనుఁడు సమర్థుఁడు వ్యాకరణశాస్త్రము, ఛందస్సు, జ్యోతిషము, మున్నగు శాస్త్రసాంప్రదాయముల నెఱిఁగినవాఁడు లోకజ్ఞానసంపన్నుఁడు కవి యగు నని లక్షణము,) కానివాని వ్రాఁతయున్ = కానట్టివానియొక్క వాక్యరచనయును, నవరసభావములు = శృంగారాది నవరసములును వానిభావములు, లేని = లేనట్టి, నాతుల = స్త్రీలయొక్క, వలపున్ = మోహమును, పనుపందిన్ = పోవుచున్న పందిని, తవిలి = తగిలి-వెన్నంటి, ఏయని వివిధాయుధ కౌశలంబు = కొట్టని నానావిధములయిన బాణములయందలి నేర్పు, వృథరా = వ్యర్థముసుమా.

తా. కవి గానట్టివాఁడు చేసిన రచనయు, నవరసములను వాని- భావములను ఎఱుఁగని స్త్రీలమోహమును, పరుగిడుపందిని నెన్నంటి దునుమాడ జాలనివాని బాణవిద్యయందలి నేర్పును వ్యర్థములు.

క. కాదు సుమీ దుస్సంగతి
పోదుసుమీ కీర్తికాంత ♦ పొందినపిదపన్
వాదుసుమీ యప్పిచ్చుట
లేదుసుమీ సతులవలపు ♦ లేశము సుమతీ. 34

టీ. సుమతీ, దుస్సంగతి=దుర్జనస్నేహము, కాదుసుమీ=కూడదుసుమా, కీర్తికాంత=కీర్తియనియెడుస్త్రీ - పొందినపిదపన్=పొందినపిమ్మట- పోదుసుమీ=తొలఁగిపోదుసుమా - అప్పు=ఋణమును- ఇచ్చుట-వాదుసుమీ=తగవుసుమా - సతులవలపు=స్త్రీలమోహము - లేశము=కొంచెమయినను - లేదుసుమీ=ఉండునది కాదుసుమా.

తా. దుష్టులతోడి స్నేహము తగదు. సంపాదించినకీర్తి తొలఁగిపోదు. అప్పునిచ్చుట కలహమునకు మూలము. స్త్రీల వలపు నిలుచునది కాదు.

క. కాముకుఁడు దనిసి విడిచిన
కోమలిఁ బరవిటుఁడు గవయఁ ♦ గోరుటయెల్లం
బ్రేమమునఁ జెఱకుపిప్పికిఁ
జీమలు వెస మూఁగినట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 35

టీ. సుమతీ, కాముకుఁడు=ఒకస్త్రీని కామించినవాఁడు-తనిసి=తృప్తినొంది - తృప్తికలుగునట్లుగా అనుభవించియనుట - విడిచినకోమలిన్=విడిచిపెట్టినట్టిస్త్రీని - పరవిటుఁడు=మఱియొక్కవిటకాఁడు- గవయన్=పొందుటకు- కోరుటయెల్లన్=ఆశపడుటయంతయు - ప్రేమ

కుపిప్పికి=రసము పిడిచికొనఁగా మిగిలిన చెఱుకుయొక్క పిప్పికి ఈఁగల-ప్రేమముతోడ=ప్రీతితో - మూఁగినట్లు=ముసురుకొన్నట్లు- సిద్ధము=ఇదితప్పనిది.

తా. ఒక కాముకుఁడు తాను తృప్తి గలుగునట్లుగా అనుభవించి విడిచినస్త్రీని మఱియొక విటగాఁడు అనుభవింపఁబోవుట- చెఱకురసమును పిడిచికొనఁగా మిగిలినపిప్పికి ఈఁగలు ఆశతో ముసరికొన్నట్లు నీరసమే యగును.

క. కారణము లేని నగవును
బేరణము లేని లేమ ♦ పృథివీస్థలిలోఁ
బూరణము లేనిబూరెయు
వీరణములు లేనిపెండ్లి ♦ వృథరా సుమతీ. 36

టీ. సుమతీ, కారణము=నిమిత్తము - లేనినగవును=లేనట్టినవ్వును, పేరణమును=రవికయును - లేనిలేమ=లేనియాఁడుదియును - పృథివీస్థలిలోన=భూమియందు - పూరణము=పప్పుబెల్లము - లేనిబూరెయున్=లేనటువంటి బూరెయును - వీరణములు=వాద్యములు - లేని పెండ్లి=లేనివివాహము - వృథరా=వ్యర్థముగదా.

తా. కారణము లేనినవ్వును - రవికలేనియాఁడుదియు - పూరణము పెట్టనిబూరెయు ఈ వాద్యములేని పెండ్లియు వ్యర్థములు.

క. కులకాంత తోడ నెప్పుడుఁ
గలహింపకు వట్టితప్పు ♦ ఘటియింపకుమీ
కలకంఠికంటఁ గన్నీ
రొలికిన సిరి యింట నుండ ♦ నొల్లదు సుమతీ. 37

టీ. సుమతీ, ఎప్పుడున్ = ఎప్పటికి - కులకాంతతోన్ = భార్యతో - కలహింపకు = కలహము చేయకుము - వట్టితప్పుడ్ = లేని నేరమును, ఘటియింపకుమీ = మోపకుము - కలకంఠికంటన్ = స్త్రీయొక్క కంటి నుండి కన్నీరు = బాష్పములు - ఒలికినన్ = పడినట్లయిన - సిరి = లక్ష్మి - ఇంటన్ = ఇంటియందు - ఉండన్ = ఉండుటకు - ఒల్లదు = ఇష్టపడదు.

తా. ఎప్పుడును భార్యతో జగడమాడకుము. అందువలన ఆమె దుఃఖించి కన్నీరు పడినయెడల ఇంటియందు సంపద యుండదు.

క. కూరిమి గల దినములలో
నేరము లెన్నఁడును గలుగ ♦ నేరవు మఱి యా
కూరిమి విరసంబైనను
నేరములే తోఁచుచుండు ♦ నిక్కము సుమతీ. 38

టీ. సుమతీ, కూరిమి = స్నేహము - కలదినములలోన్ = ఉన్నటువంటి దినములయందు - నేరములు = తప్పులు - ఎన్నఁడున్ = ఎప్పుడును కలుగనేరవు = తోఁపవు; మఱి - ఆకూరిమి = ఆస్నేహము - విరసంబైనను = విరోధమైనను - నేరములే = తప్పులే - తోఁచుచుండున్ = కలుగుచుండును - నిక్కము = నిజము.

తా. చెలిమి గలనాఁడు తప్పు లెన్నఁడును గనఁబడవు. ఆ చెలిమి విరోధమైన నొప్పులును తప్పుగానే తోఁచుచుండును.

క. కొంచెపు నరుసంగతిచే
నంచితముగఁ గీడువచ్చు ♦ నది యెట్లన్నన్
గించిత్తు నల్లి గఱచిన
మంచమునకుఁ బెట్లు వచ్చు ♦ మహిలో సుమతీ. 39

టీ. సుమతీ, మహిలోనన్ = భూమియందు, కొంచెపునరునంగతి చేతన్ = నీచుని స్నేహంబుచేత, అంచితముగన్ = ఒప్పునట్లుగా, కీడువచ్చున్ = చెరుపువచ్చును, అది-ఎట్లనగన్ = ఏలాగనఁగా, కించిత్తునల్లి = చిన్ననల్లి, కఱచినన్ = కొఱికినయెడఁ, మంచమునకు, పెట్లు = దెబ్బలు, వచ్చున్ = కలుగును.

తా. చిన్ననల్లి కఱచినచో, ఏవిధముగా మంచమునకు దెబ్బలు కలుగునో, ఆరీతిగా అల్పునితో స్నేహము చేసినవారికి చెరుపు కలుగును.

క. కొక్కోకమెల్ల జదివిన
 చక్కనివాఁడైన రాజ ♦ చంద్రుండైనన్
 మిక్కిలి రొక్కము లీయక
 చిక్కదురా వారకాంత ♦ సిద్ధము సుమతీ 40

టీ. సుమతీ, కొక్కోకము = రతిశాస్త్రము, ఎల్లన్ = అన్నిఁటిని చదివినన్ = చదివినను, చక్కనివాఁడైనన్ = చూపరియైనను, రాజచంద్రుండైనను = రాజశ్రేష్ఠుండైనను మిక్కిలిరొక్కములు = ఎక్కువైనధనము ఈయక = ఇయ్యక చిక్కదు- వారకాంత = వేశ్య, సిద్ధము = నిశ్చయము.

తా. అధిక ధనము నిచ్చువానిని వేశ్య వలచునే కాని, రతిశాస్త్రజ్ఞుని, చూపరిని వలవదు.

క. కొఱగాని కొడుకు పుట్టినఁ
 గొఱగామియె కాదు తండ్రి ♦ గుణములఁ జెఱచున్
 జెఱకుతుద వెన్ను పుట్టినఁ
 జెఱకున దీపెల్లఁ జెఱచు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 41

టీ. సుమతీ, కొఱగాని కొడుకు = నిరర్థకుఁడయిన కుమారుఁడు పుట్టినన్ = జన్మించినయెడలఁ కొఱగామియె కాదు = నిరుపయోగమే కాక

తండ్రి గుణములన్=తండ్రియొక్క గుణములను, (కూడ) చెఱచున్=పాడుచేయును, చెఱకుతుదన్=చెఱకుకొనయందు, వెన్ను=కంకి, పుట్టినట్లు=కలిగినయట్లు, చెఱకునన్=చెఱకునందు, తీపు=తియ్యదనము, ఎల్లన్=అంతయును, చెఱచున్=పోఁగొట్టును, సిద్ధము=(ఇది) నిజము.

తా. చెఱకుకొనయందు వెన్నుబుట్టి యెట్లు ఆచెఱకునందలి తీపునుకూడఁ బాడుచేయునో, అట్లు నిరర్థకుఁడయిన పుత్రుఁడుపుట్టి వాఁడు నిష్ప్రయోజకుఁడగుటయేకాక, తనతండ్రి గుణములనుఁగూడ చెఱచును.

క. కోమలి విశ్వాసంబును
పాములతోఁ జెలిమి యన్య • భామల వలపున్
వేముల తియ్యదనంబును
భూమీశుల నమ్మికలును • బొంకుర సుమతీ. 42

టీ. సుమతీ, కోమలి=స్త్రీయొక్క, విశ్వాసంబును=చెలిమియు, పాములతోన్=సర్పములతో, చెలిమి=స్నేహమును, అన్యభామలవలపున్=పరస్త్రీల ప్రేమయును, వేములతియ్యదనంబును=వేపచెట్లయొక్క తీపును, భూమీశుల నమ్మికలును=రాజులయొక్క విశ్వాసములును, బొంకురా=అబద్ధముగదా.

తా. ఆఁడుదాని నమ్మకమును, పాముతోడ చెలిమియును, పరస్త్రీల ప్రేమయును, వేపచెట్టుయొక్క తీపును, రాజుల విశ్వాసమును అబద్ధములు.

క. గడన గలమగనిఁ జూచిన
నడుగడుగున మడుఁగు లిడుదు • రతివలు దమలోఁ
గడ నుడుగు మగనిఁ జూచిన
నడపీనుఁగు వచ్చె ననుచు • నగుదురు సుమతీ. 43

టీ. సుమతీ, గడన=సంపాదనము, గల=కల్గిన, మగనిన్=పతిని, చూచిరేని=చూచినయెడల, అడుగడుగునన్=అడుగడుగునకు క్రింద, (అనగా వెంట వెంటనే) మడుగులు=వస్త్రములను పులును, (నేల) ఇడుదురు=ఉంచుదురు, గడన=సంపాదనము, ఉడుగు మగనిన్=లేనిభర్తను చూచినన్=చూచినచో, నడపీనుఁగు=నడచునట్టి శవము. వచ్చెన్=వచ్చెను, అనుచు=అని చెప్పుచు, అతివలు=స్త్రీలు నగుదురు=నవ్వెదరు.

తా. స్త్రీలు సంపాదనము గలభర్తను గాంచినయెడల, మిగుల కూర్మి చేయుదురు- సంపాదనము లేనిభర్తనుం జూచినయెడల నడచు వట్టి శవము వచ్చెననుచు పరిహాసము చేయుదురు.

క. చింతింపకు కడచినపని
కింతులు వలతు రని నమ్మ ♦ కెంతయు మదిలో
నంతఃపురకాంతలతో
మంతనములు మాను మిదియె ♦ మతమూర సుమతీ 44

టీ. సుమతీ. కడచినపనికిన్=జరిగిపోయినకార్యమునకు, చింతింపకు=విచారముఁబొందకు, ఇంతులు=స్త్రీలు, వలతురు అని=ప్రేమింతురని, మదిని=మనస్సునందు, ఎంతయున్=ఎంతమాత్రమును, నమ్మకు=విశ్వసింపకుము, అంతఃపురకాంతలతోన్=రాణివాస స్త్రీలతో మంతనములు=రహస్యపుమాటలు, మానుము=విడువుము, ఇదియే=ఇదే, మతమూర=మతము గదా.

తా. జరిగిపోయిన పనికి విచారపడుట తగదు. స్త్రీలు ప్రేమింతురని ఇంచుకంతయు నమ్మకుము. రాణివాసస్త్రీలతో రహస్యాలోచనములు సలుపకుము.

క. చీమలు పెట్టినపుట్టలు
పాముల కిరవైనయట్లు ♦ పామరుఁడు దగఁ

హేమంబుఁ గూడఁబెట్టిన
భూమీశులపాలఁ జేరు ♦ భువిలో సుమతీ. 45

టీ. సుమతీ, భువిలో=భూమియందు, చీమలు=పిపీలికములు, పెట్టిన, పుట్టలు=వల్మీకములు, పాములకు=సర్పములకు, ఇరవు=తావు ఐనయట్లు=ఐనరీతిగా, పామరుఁడు=మూర్ఖుఁడు, హేమంబున్=బంగారమును, కూడబెట్టిన=చేర్చిన, భూమీశులపాలన్=రాజులవశమున, చేరున్=చేరును.

తా. చీమలు పెట్టిన పుట్టలు సర్పములకు నెలవయినట్లు లోభి చేర్చిపెట్టిన ధనము రాజులపాలగును.

క. చుట్టములు గానివారలు
చుట్టములము నీకటంచు ♦ సొంపు దలిర్పన్
నెట్టుకొని యాశ్రయింతురు
గట్టిగ ద్రవ్యంబు గలుగఁ ♦ గదరా సుమతీ. 46

టీ. సుమతీ, చుట్టములు గానివారలు=బంధువులు గానివారలు గట్టిగ, ద్రవ్యంబుగలుగన్=ధనము చేరఁగానే, చుట్టములము=బంధుగులము. నీకటంచు=నీకనుచు, సొంపు=సంతోషము, తలిర్పన్=ఒప్పునట్లుగా, నెట్టుకొని=బలత్కారముగా, ఆశ్రయింతురు=అనుసరింతురు కదరా=కాదా.

తా. బంధువులు కానివారలు సయితము ధనముచేరినప్పుడు బలాత్కారముగా మేము నీకు బంధువులమని వచ్చి చేరుదురు.

క. చేతులకుఁ దొడవుదానము
భూతల నాథులకుఁ దొడవు ♦ బొంకమి ధరలో
నీతియు తొడ వెవ్వారికి
నాతికి మానంబు తొడవు ♦ నయముగ సుమతీ. 47

టీ. సుమతీ, చేతులకు=హస్తములకు, దానము=ఈవి, తొడవు=ఆభరణము, భూతలనాథులకున్=రాజులకు, బొంకమి=అబద్ధము చెప్పకుండుటయు, తొడవు=ఆభరణము, ధరలోన్=భూమియందు, ఎవ్వారికిన్=ఎట్టివారికిని, నీతియు=న్యాయమె, తొడవు=భూషణము, నారికి=స్త్రీకి, మానంబు=పాతివ్రత్యమే, తొడవు=భూషణము.

తా. చేతులకు దానమును, రాజులకు అసత్యమాడకుండుటయు, స్త్రీలకు పాతివ్రత్యమును న్యాయమే యెల్లవారికిని అభరణములు.

క. తడ వోర్వక యొడ లోర్వక
కడువేగం బడిచిపడినఁ ♦ గార్యం బగునే
తడ వోర్చిన నొడ లోర్చినఁ
జెడిపోయిన కార్యమెల్లఁ ♦ జేకుఱు సుమతీ. 48

టీ. సుమతీ, తడవు=ఆలస్యమును, ఓర్వక=ఓర్వలేక, ఒడలోర్వక=శరీరశ్రమను ఓర్వక, కడువేగము=అతివేగముగా, అడిచిపడినన్=మిక్కిలిపడినయెడల, కార్యంబు=పని, అగునే=అగునా? తడవు=ఆలస్యమును, ఓర్చినన్=ఓర్చినయెడల, ఒడలోర్చిన=శరీరమునోర్చిన, చెడిపోయిన కార్యమెల్లన్=చెడిపోయిన కార్యమంతయును, చేకుఱున్=సమకూడును.

తా. ఆలస్యమునకును, దేహశ్రమకును సహింపక తొందరపడినయెడల యేకార్యమును గానేరదు. ఆలస్యమును దేహప్రయాసమును ఓర్చుకొన్నయెడల చెడిపోయిన పనులన్నియు సమకూడివచ్చును.

క. తనకోపమె తనశత్రువు
తనశాంతమె తనకురక్ష ♦ దయ చుట్టంబౌఁ
తనసంతోషమె స్వర్గము
తనదుఃఖమె నరక మండ్రు ♦ తథ్యముసుమతీ. 49

టీ. సుమతీ, తనకోపమె=తనక్రోధమే, తనశత్రువు=తనకు పగవాఁడు, తనశాంతమె=తన తాల్మియే, తనకురక్ష=తన్నురక్షించునట్టిదగును, దయ=కరుణ, చుట్టంబౌ=బంధువగును, తనసంతోషమె=తన కుతూహలమే, స్వర్గము=దేవలోకము, తనదుఃఖమె=తన చింతయే, నరకము=యమలోకము, అండ్రు=చెప్పుదురు, తథ్యము=నిజము.

తా. శత్రువువలె తనకోపమె తన్ను బాధించును. తన తాల్మియే తన్ను రక్షకునివలె గాపాడును. తనదయయే చుట్టమువలె ఆదరించును. తనసంతోషమే స్వర్గమువలె సుఖము నిచ్చును. తనచింతయే నరకమువలె వేధించును. (అని చెప్పుదురు.)

క. తనయూరి తపసితనమును
దనపుత్త్రుని విద్యపెంపుఁ ♦ దన సతిరూపుం
దన పెరటి చెట్టు మందును
మనసున వర్ణింపరెట్టి ♦ మనుజులు సుమతీ. 50

టీ. సుమతీ, తనయూరి=తనగ్రామమందుండునట్టి, తపసితనమును=తాను జేయు తపోనిష్ఠను, తనపుత్త్రుని=తన కుమారునియొక్క, విద్యపెంపున్=విద్యాకౌశలమును, తనసతిరూపున్=తనభార్యయొక్క సౌందర్యమును, తనపెరటిచెట్టుమందును=తనతోటలోనుండునట్టి చెట్టుమందును, ఎట్టిమనుజులు=ఎటువంటివారు, ఐనను-మనసునన్=మనస్సునందు, వర్ణింపరు=మెచ్చుకొనరు.

తా. తనయూరిలో నొకఁడుచేయు తపస్సును, తనకుమారుని విద్యాధిక్యమును, తనభార్యయొక్క సౌందర్యమును తనతోటలోని ఔషధమును, ఎట్టువంటి వారయినను కొనియాడరు.

క. తనకలిమి యింద్రభోగము
తనలేమియె సర్వలోక ♦ దారిద్ర్యంబౌ

తనచావు జలప్రళయము
తనవలచినయదియె రంభ ♦ తథ్యము సుమతీ. 51

టీ. సుమతీ, తనకలిమి=తనభాగ్యము-ఇంద్రభోగము=దేవేంద్రునివైభవముతో సమానమయినది- తనలేమియె=తనపేదరికమే- సర్వలోకదారిద్ర్యంబు=ప్రపంచమునకంతను లేమికి- తనచావు=తనమృతి- జలప్రళయము=యుగప్రళయము- తనవలచినయదియె=తాను ప్రేమించిన స్త్రీయే- రంభ=మిక్కిలి చక్కనిది, తథ్యము=నిజము.

తా. తనభాగ్యమే దేవేంద్రవైభవముగాను- తనదారిద్ర్యమే ప్రపంచమునకంతకుఁ గలిగిన లేమిగాను- తనచావే యుగప్రళయముగాను తాను వలచిన స్త్రీయే మిక్కిలి (రంభతో సమానమైన) చక్కనిదిగాను లోకులు తలంతురు.

క. తనవారు లేనిచోటను
జనవించుక లేనిచోట ♦ జగడముచోటన్
అనుమానమైనచోటను
మనుజునకును నిలువఁదగదు ♦ మహిలో సుమతీ. 52

టీ. సుమతీ, తనవారు=తనబంధువులు, లేనిచోటన్=లేనిచోట- జనవు=మచ్చిక- ఇంచుకలేనిచోటన్=కొంచెమయినను లేనితావున- జగడముచోటన్=కలహము చేసికొను తావున- అనుమానము=సంశయము- ఐన చోటన్=అయినతావున- మహిలోన్=భూమియందు- మనుజునకున్=మనుష్యునికి- నిలువఁదగదు=ఉండుట మంచిదికాదు.

తా. తనబంధువులు లేనితావునను- తనయెడ విశ్వాసము లేనితావునను- జగడమాడెడు తావునను, తనపై సందేహమయిన తావునను, మనుష్యుఁడుండఁగూడదు.

క. తమలము సేయని నోరును
విమతులతోఁ జెలిమి చేసి ♦ వెతఁబడు తెలివిన్
గమలములు లేని కొలఁకును
హిమధాముఁడు లేని రాత్రి ♦ హీనము సుమతీ. 53

టీ. సుమతీ, తమలము సేయని నోరును = తాంబూలము వైచికొనని నోరును - విమతులతోన్ = బుద్ధిహీనులతో - చెలిమి చేసి = స్నేహము చేసి - వెతఁబడు తెలివిన్ = దుఃఖ మొందునట్టివాని వివేకమును, కమలములు = తామరపువ్వులు లేనికొలఁకును = లేని సరస్సును - హిమధాముఁడు లేని రాత్రి = చంద్రుఁడు లేని రాత్రియును - హీనము = తక్కువయైనది.

తా. తాంబూలము సేయనినోరును - బుద్ధిహీనులతో స్నేహము చేసి దుఃఖించువాని వివేకమును - తామరలేని చెరువును చంద్రుఁడు లేని రాత్రియు నీచములయినవి.

క. తల నుండు విషము ఫణికిని
వెలయంగాఁ దోఁక నుండు ♦ వృశ్చికమునకున్
దల తోఁక యనక యుండును
ఖలునకు నిలువెల్ల విషము ♦ గదరా సుమతీ. 54

టీ. సుమతీ, ఫణికిని = పామునకు విషము = విసము - తలనుండున్ = శిరస్సునందుండును - వెలయఁగాన్ = ఒప్పునట్లుగా - వృశ్చికమునకున్ = తేలునకు - తోఁకన్ = తోఁకయందు - ఉండున్ = ఉండును - తలతోఁక యనకన్ = తలతోఁక అను భేదము లేక - ఖలునకున్ = దుర్జనునికి - నిలువెల్లన్ = శరీరమందంతయు, విషము = విసముండును - కదరా = కాదా.

తా. శిరస్సునందు పామునకును - కొండియందు తేలునకును - విసముండును గాని; దుష్టునకు తలతోఁకయనెడి భేదములేక దేహమందంతటను విషముండును.

క. తలపొడుగు ధనముఁ బోసిన
వెలయాలికి నిజము లేదు ♦ వివరింపంగాఁ
దల దడవి బాసఁ జేసిన
వెలయాలిని నమ్మరాదు ♦ వినురా సుమతీ. 55

టీ. సుమతీ, తలపొడుగు=శిరస్సు ప్రమాణము, ధనము=అర్థము- పోసినను=సమర్పించినను- వెలయాలికి=వేశ్యకు- నిజము లేదు=సత్యము లేదు- వివరింపంగాన్=విస్తరించి చెప్పఁగా- తల=శిరస్సును- తడవి=తాఁకి బాస=ప్రమాణము- చేసినన్=చేసినప్పటికిని- వెలయాలిని=వేశ్యను; నమ్మరాదు=విశ్వసింపఁగూడదు.

తా. నిలువెత్తు ధనము సమర్పించినను వేశ్యకు సత్యము లేదు. తల మీఁద చేయినుంచి ప్రమాణముచేసినను వేశ్యను నమ్మరాదు.

క. తల మాసిన నొలు మాసిన
వలువలు మాసినను బ్రాణ ♦ వల్లభునైనం
గులకాంతలైన రోఁతురు
తిలకింపఁగ భూమిలోనఁ ♦ దిరముగ సుమతీ. 56

టీ. సుమతీ, తిలకింపఁగన్=అరసిచూడఁగా- భూమిలోనన్=పుడమియందు, తిరముగన్=స్థిరముగా- తలమాసినను=తలమురికియైనను ఒలుమాసినన్=శరీరము మురికియైనను- వలువలుమాసినను=వస్త్రములు మాసినను ప్రాణవల్లభునైనన్=మగనినైనను- కులకాంతలు=భార్యలు- ఐనన్=ఐనప్పటికిని- రోఁతురు=తిరస్కరింతురు.

తా. పుడమియందు తన ప్రాణనాయకునైనను తలయు- దేహమును వస్త్రములును మురికియైయుండిన భార్యలుసయితము తిరస్కరింతురు.

క. తాననుభవింపనర్థము
మానవపతిఁ జేరుఁ గొంత ♦ మఱి భూగత మౌఁ
గానల నీఁగలుగూర్చిన
తేనియ యొరుఁ జేరునట్లు తిరముగ సుమతీ. 57

టీ. సుమతీ, కానలన్=అడవులయందు- ఈఁగలు=పట్టీఁగలు- కూర్చిన=చేర్చినట్టి- తేనియ=తేనె- ఒరున్=ఇతరునికి- చేరునట్లు=వశమైనట్లు, తాను- అనుభవింపని=ఉపయోగింపని- అర్థము=ధనము- తిరముగన్=స్థిరముగా- మానవపతిన్=రాజును- చేరున్=చేరును. మఱి=మఱియును- గొంత భూగతమౌన్=కొంతభూమిపాలగును.

తా. అడవియందు తేనెటీఁగలు కూడఁబెట్టిన తేనె, ఎట్లు పరులకు- జెందునో. అట్లు తాను చేర్చిపెట్టిన ధన మనుభవింపనియెడల, అధనములో కొంత రాజపాలగును, మఱికొంత భూమిపాలగును.

క. దగ్గఱఁ గొండెము సెప్పెడు
ప్రెగ్గడపలుకులకు రాజు ♦ ప్రియుఁడై మఱి తా
నెగ్గు ప్రజ కాచరించుట
బొగ్గులకై కల్పతరువుఁ ♦ బొడుచుట సుమతీ. 58

టీ; సుమతీ, దగ్గఱన్=సమీపమునందు, కొండెము=చాడి, చెప్పెడు=చెప్పునట్టి, ప్రెగ్గడ=మంత్రియొక్క, పలుకులకున్=మాటలకు, రాజు=భూపాలుడు, ప్రియుండై=ప్రేమగలవాఁడై, మఱియు, తాన్=తాను, ప్రజకు=జనులకు, ఎగ్గు=కీడు, ఆచరించుట=చేయుట, బొగ్గులకై=అంగారములకై కల్పతరువున్=కోరినధనములనిచ్చెడి దేవతావృక్షమును, బొడుచుట=నఱుకుట.

తా. రాజు మంత్రి చెప్పునట్టి చాడీలకు ప్రియుఁడై విచారింపక జనులకు చెఱుపుచేయుటయనునది, కోరినఫలముల నిచ్చెడి దేవతావృక్షమును బొగ్గులకుగాను నఱికివేయుటతో సమాన మగును.

క. ధనపతి సఖుఁడై యుండియు
నెనయంగా శివుఁడు భిక్ష ♦ మెత్తఁగ వలసెన్
దనవారి కెంత గలిగినఁ
దనభాగ్యమె తనకుఁ గాక ♦ తథ్యము సుమతీ. 59

టీ. సుమతీ, ధనపతి=ధనాధిపతియైన (కుబేరుఁడు) సఖుఁడై=చెలికాఁడై. ఉండియున్=ఉండియును, శివుఁడు=ఈశ్వరుఁడు, ఎనయంగాన్=ఒప్పునట్లుగా, భిక్షము=బిచ్చము, ఎత్తన్ కాన్=ఎత్తునట్లుగా, వలసెన్=సంభవించెను. తనవారికి=తనతోసంబంధించినవారికి, ఎంతగలిగినన్=ఎంతయుండినప్పటికిని, తనభాగ్యమె=తనయదృష్టమె, తనకుకాక=అట్లుకాక, తథ్యము=నిజము.

తా. ధనవంతుఁడైన కుబేరుఁడు, ఈశ్వరునికి చెలికాఁడైయుండియు, తాను బిచ్చమెత్తవలసి వచ్చెను, కాఁబట్టి తమవారి కెంత ధనముండినను, తమ యదృష్టము ప్రకారమే తమకు జరగును.

క. ధీరులకుఁ జేయు మేలది
సారంబగు నారికేళ ♦ సలిలముభంగిన్
గౌరవమును మఱి మీఁదట
భూరిసుఖావహము నగును ♦ భువిలో సుమతీ. 60

టీ. సుమతీ, ధీరులకున్=వివేకులకు, చేయుమేలు=చేయునట్టియుపకారము, అది=అ (మంచిమేలు) సారంబగు=మంచిరుచిగలుగు, నారికేళ=టెంకాయయొక్క, సలిలముభంగిన్=నీరురీతిగా, గౌరవము=మర్యాదయును, మఱి=మఱియు, మీఁదటన్=తర్వాత,

భూరి=గొప్పదైన, సుఖావహము=సుఖమును కలిగించు నదియగును.

తా. టెంకాయచెట్టునకు నీరుఁబోసినయెడల, ఏప్రకారము, అది తర్వాత మిక్కిలి రుచిగల జలమునిచ్చునో, అట్లు వివేకులకు చేసినసహాయము, పిమ్మట మర్యాదయును సుఖమును నిచ్చును.

క. నడవకుమీ తెరు వొక్కటఁ
గుడువకుమీ శత్రునింటఁ • గూరిమితోడన్
ముడువకుమీ పరధనముల
నుడువకుమీ యొరులమనసు • నొవ్వగ సుమతీ. 61

టీ. సుమతీ, ఒక్కటన్=ఒంటరిగా, తెరువు=మార్గమునందు, నడవకుమీ=పోకుము, శత్రునింట=విరోధిని యింటియందు, కూరిమితోడన్=స్నేహముతో, కుడువకుమీ=భోజనము చేయకుము, పరధనములన్=ఇతరుల ద్రవ్యమును, ముడువకుమీ=మూటఁగట్టియుంచుకొనకుము. ఒరుల=ఇతరుల, మనసు=హృదయము, నొవ్వఁగన్=నొచ్చునట్లుగా, నుడువకుమీ=మాటలాడకుము.

తా. దారిని ఒంటరిగా నడచుటయు, విరోధియింటఁ బ్రీతితో భోజనముచేయుటయు, నితరులధనము నుంచుకొనుటయు, నితరులమనస్సు నొచ్చునట్లు నడచుకొనుటయుఁ గూడదు.

క. నమ్మకు సుంకరి జూదరి
నమ్మకు మగసాలెవాని • నటువెలయాలిన్
నమ్మకు మంగడివానిని
నమ్మకుమీ వామహస్తు • నవనిని సుమతీ. 62

టీ. సుమతీ, సుంకరిన్=పన్నుతీయువానిని, జూదరిన్=జూదగానిని, అగసాలెవానిన్=కమసాలెవానిని, అటు=అట్లే, వెలయా

లిన్ = వేశ్యను, అంగడివానిన్ = పరకులమ్మువానిని, అవనిన్ = భూమియందు, వామహస్తున్ = ఎడమచేతిపనివానిని, నమ్మకము = విశ్వసింపకుము.

తా. అప్పుతీయువానిని, జూదమాడువానిని కమసాలివానిని వేశ్యను పరకులమ్మువానిని, ఎడమచేతితోఁ బనిసేయువానిని నమ్మకూడదు.

క. నయమునఁ బాలుం ద్రావరు
భయమునను విషమ్ము నైన ♦ భక్షింతురుగా
నయ మెంత దోసకారియొ
భయమే చూపంగవలయు ♦ బాగుగ సుమతీ. 63

టీ. సుమతీ, నయమునన్ = మంచిమాటలచేత, పాలున్ = పాలైనను, త్రాగరు = పానము సేయరు, భయమునను = భయపరచుటచేత, విషమున్ = విషమును, ఐనన్ = ఐనప్పటికిని, భక్షింతురు = మ్రింగుదురు కాన = కావున, నయము = మంచితనము, ఎంతదోసకారియొ = ఎంత దోసమును చేయునదియో, భయమే = బెదరే, చూపన్ కన్ వలయున్ = కనఁబఱుపవలయును.

తా. మంచిమాటలతోఁ జెప్పినయెడలఁ బాలును ద్రాగనివారు కూడ భయముచేత విషమునైనను మ్రింగుదురు, కాఁబట్టి, మంచితనముతోఁ గాని పనులకు బెదరే జూపవలయును.

క. నరపతులు మేర దప్పినఁ
దిర మొప్పఁగ విధవ యింటఁ ♦ దీర్పరి యైనన్
గరణము వైదికుఁ డైనను
మరణాంతక మౌనుగాని ♦ మానదు సుమతీ. 64

టీ. సుమతీ, నరపతులు = రాజులు, మేరన్ = న్యాయముయొక్క హద్దు, తప్పినన్ = మీఱినను, తిరము ఒప్పన్ కన్ = స్థిరముగా సెల్లి

కోలమును, విధవ=మగఁడులేనిది, ఇంటన్=గృహమునందు, తీర్పరి యైనన్=పెద్దతనము చేయునదియైనను కరణము=గ్రామలేఖకుఁడు, వైదికుఁడు=వేదవిహితకర్మలే చేయువాఁడు (అనఁగా లోకజ్ఞానము లేనివాఁడు) మరణాంతకము=ప్రాణము పోవునంతటి సంకటము, కానిగాని మానదు=తప్పదు,

తా. రాజు న్యాయముయొక్క హద్దు దప్పినను, ఇంటియందు పెత్తనము చేయునది విధవయైనను, గ్రామకరణము వైదికుఁడైనను, ప్రాణము పోవునంతటి సంకటము సంభవించును.

క. నవరసభావాలంకృత
కవితాగోష్ఠియును మధుర ♦ గానంబును దా
నవివేకి కెంతఁ జెప్పినఁ
జెవిటికి సంకూదినట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 65

టీ. సుమతీ, నవరసభావాలంకృత=శృంగారము మొదలగు తొమ్మిదిరసములచేతను, భావ=వానిభావములచేతను, అలంకృత=అలంకరింపఁబడిన, కవితాగోష్ఠియును=పండితసల్లాపములును మధుర గానంబును=మనోహరమైన గీతము, తాన్=తాను, అవివేకికి=తెలివిలేనివానికి, ఎంతజెప్పినన్=ఎంతజెప్పినను, చెవిటికిన్=చెవిటివానికి, సంకు=శంఖమును- ఊఁదినట్లు=పూరించినట్లు సిద్ధము=నిశ్చయము.

తా. శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, వీరము, రౌద్రము, భయానకము, భీభత్సము, అద్భుతము, శాంతము, అను తొమ్మిది రసములచేతను, చక్కని భావములచేతను, అలంకరింపఁబడిన విద్వాంసుల సల్లాపములను మనోహరమైన సంగీతమును, తెలివిలేనివాని కెంతఁ దెలియఁ జేసినను చెవిటివానికి సంకూదినట్లు నిరర్థకమే యగును.

క. నవ్వకుమీ సభలోపల
నవ్వకుమీ తల్లిదండ్రి ♦ నాథులతోడన్

నవ్వకుమీ పరసతితో
నవ్వకుమీ విప్రవరుల నయ ♦ మిది సుమతీ. 66

టీ. సుమతీ, సభలోపలన్=సభయందు, తల్లి=జననితోడను, తండ్రి=జనకునితోడను, నాథులతోడన్=యజమానునితోడను, పరసతితోన్=ఇతరుని భార్యతోడను, విప్రవరులన్=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను, నవ్వకుము=పరిహాసము చేయకుము. ఇది, నయము=నీతి.

తా. తల్లిదండ్రులతోడను, యజమానునితోడను, పరస్త్రీతోడను బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతోడను సభయందు, పరిహాసము చేయరాదు.

క. నీరే ప్రాణాధారము
నోరే రసభరిత మైన ♦ నుడువుల కెల్లన్
నారే నరులకు రత్నము
చీరే శృంగార మండ్రు సిద్ధము సుమతీ. 67

టీ. సుమతీ, నీరే=జలమే, ప్రాణాధారము=ప్రాణమునకు ఆధారము, నోరే=వాక్కే, రసభరితము=రసవంతము, ఐనను నుడువులకున్=అయినట్టిమాటలకు, ఎల్లన్=అన్నిటికిని, ఆధారము=స్థానము, నరులకున్=మనుష్యులకు, నారే=స్త్రీయే, రత్నము=రత్నవంటిది-మిక్కిలి అలంకారమైనది, చీరె=చీరయే, శృంగారము=అందము- అండ్రు=అని చెప్పుదురు, సిద్ధము=నిశ్చయము.

తా. నీరే సకలజీవములు బ్రతుకుటకు ఆధారము. నోరే రసవంతమైన మాటలకెల్ల మూలము. సర్వజనులకు స్త్రీయే రత్నమువలె శ్రేష్ఠవస్తువును అలంకారమునైనది. మేలైనసింగారము వస్త్రమే.

క. వగ వల దెవ్వరితోడను
వగవంగా వలదు లేమి ♦ వచ్చినపిదపం

తెగనాడ వలదు సభలను
మగువకు మన సియ్యవలదు ♦ మహిలో సుమతీ. 68

టీ. సుమతీ, ఎవ్వరితోడను=ఎట్టివారితోడను, పగ=విరోధము, వలదు=కూడదు, లేమి=దరిద్రము, వచ్చినపిదపన్=వచ్చినపిమ్మట- వగవంగాన్=ఏడ్చుట, వలదు=కూడదు, సభలను=సభలయందు, తెగన్=ఖండితముగా, ఆడవలదు=మాటాడవలదు, మహిలోన్=భూమియందు మగువకున్=ఆడుదానికి, మనసు=మనస్సును, ఇయ్యవలదు=ఇయ్య గూడదు.

తా. ఎవ్వరితోఁగాని పగపెట్టుకొనుటయు, దారిద్ర్యము సంభవించినప్పుడు దుఃఖించుటయు, సభలో మోమోటములేక మాటలాడుటయు ఆఁడుదానికి మనసిచ్చుటయుఁ గూడదు.

క. పతికడకుఁ దన్నుఁ గూర్చిన
సతికడకును వేల్పుకడకు ♦ సద్గురుకడకున్
సుతుకడకు రిత్తచేతుల
మతిమంతులు చనరు నీతి ♦ మార్గము సుమతీ. 69

టీ. సుమతీ, పతికడకున్=ప్రభువుదగ్గఱకును, తన్నున్=తన్ను, కూర్చిన=ప్రేమించిన- సతికడకున్=భార్యదగ్గఱను- వేల్పుకడకున్=దేవునిదగ్గఱకును, సద్గురుకడకున్=యోగ్యుఁడైన గురువుదగ్గఱకును, సుతుకడకున్=పుత్రునిదగ్గఱకును- మతిమంతులు=బుద్ధిమంతులు రిత్తచేతులన్=వట్టిచేతులతో, చనరు=పోరు- (ఇది నీతి)

తా. తన యధిపతిని- తన్ను ప్రేమించెడి యిల్లాలిని-దేవుని- గురుశ్రేష్ఠుని- కుమారుని- జూడఁబోవునపుడు వట్టిచేతులతోఁ బోవరాదు.

క. పని సేయునెడల దాసియు
ననుభవమున రంభ మంత్రి ♦ యాలోచనలం

దనభుక్తి యెడలఁ దల్లియు
ననఁదగు కులకాంత యుండ ♦ నగురా సుమతీ. 70

టీ. సుమతీ, పని = గృహకృత్యము చేయునెడలన్ = చేయునపుడు, దాసియున్ = పనికత్తెయును, అనుభవమునన్ = భోగించునపుడు, రంభ = రంభయును, ఆలోచనలన్ = ఆలోచనములకు, మంత్రి = ప్రధానియును, తనభుక్తియెడలను = తనభోజనసమయమందు, తల్లియున్ = కన్నతల్లియును, అనన్ = అనఁగా, తనకులకాంత = తనభార్య, ఉండన్ = ఉండుట, అగురా = తగునురా.

తా. భార్య తనకు పనులు చేయునపుడు పనికత్తెవలెను, తాను భోగించునపుడు రంభవలెను, తనకు ఆలోచనము చెప్పునపుడు మంత్రివలెను, తనకు భోజనము పెట్టునపుడు తల్లివలెను ఉండవలయును.

క. పరనారీసోదరుఁడై
పరధనముల కాసపడక ♦ పరులకుహితుఁడై
పరులు దనుఁ బొగడ నెగడక
పరు లలిగిన నలుగ నతఁడు ♦ పరముఁడు సుమతీ. 71

టీ. పరనారీసోదరుఁడై = ఇతర స్త్రీలకు తోఁబుట్టువానివలె నుండువాఁడై, పరధనములకున్ = ఇతరుల ద్రవ్యమునకు, ఆసపడక = కోరక, పరులకు = ఇతరులకు, హితుఁడై = స్నేహితుఁడై, పరులు = ఇతరులు, తనున్ బొగడన్ = తన్ను కొనియాడఁగా, నెగడక = అంగీకరింపక, పరులు = ఇతరులు, అలిగినన్ = కోపగించినప్పుడు, అలుగని = కోపగింపని, అతఁడు = ఆపురుషుఁడు, పరముఁడు = ఉత్తముఁడు.

తా. పరస్త్రీలకు సోదరునివంటివాఁడును, ఇతరుల ధనమున కాసపడనివాఁడును, ఇతరులకు మిత్రుఁడును, పరులు స్తుతిచేసినపుడు అంగీకరింపనివాఁడును, పరులు తన్నుఁ గోపించినపుడు తాను గోపింపక యుండువాఁడును ఉత్తముఁడు.

క. పరసతి కూటమిఁ గోరకు
పరధనముల కాసపడకుఁ ♦ బరు నెంచకుమీ
సరిగానిగోష్ఠి సేయకు
సిరిచెడి చుట్టంబుకడకుఁ ♦ జేరకు సుమతీ. 72

టీ. పరసతి=ఇతరుని భార్యయొక్క, కూటమిన్=పొందును, కోరకు=ఆశింపకుము, పరధనములన్=ఇతరులయొక్క సొత్తులకు ఆసపడకుము=అభిలషింపకుము, పరుని=ఇతరుని, ఎంచకుమీ=తలంపకుము సరిగాని=తగని, గోష్ఠి=సాంగత్యము, సేయకుము=ఒనర్పకుము, సిరి చెడి=సంపదఁ బోఁగొట్టుకొని, చుట్టంబు కడకున్=బంధుగునొద్దకు, చేరకు=వెళ్లకు.

తా. పరస్త్రీకాసపడుటయు, పరవిత్తములకాసపడుటయు ఇతరుల (తప్పుల) నెంచుటయు, ధనమునశించినతరువాత బంధువులయొద్దకు వెళ్లుటయు, సాటిలేనివారితో స్నేహముచేయుటయుఁ దగనిపనులు.

క. పరసతులగోష్ఠి నుండిన
పురుషుఁడు గాంగేయుఁడైన ♦ భువి నిందపడున్
పరసతి సుశీల యైనను
బరుసంగతి నున్న నింద పాలగు సుమతీ. 73

టీ. పరసతులగోష్ఠిన్=అన్యస్త్రీల చెలిమిని, ఉండిన=ఉండినట్టి, పురుషుఁడు=మగఁవాడు, గాంగేయుఁడైనన్=భీష్మాచార్యుఁడైనను, భువిన్ భూమియందు, నిందపడున్=అపకీర్తినొందును, పరసతి=ఇతరుని భార్య, సుశీలయైనను=మంచిస్వభావము కలదియైనను, పరుసంగతిన్=ఇతరుని సాంగత్యంబున, ఉన్నన్=ఉండెనేని, నింద పాలగున్=అపకీర్తిపాలగును.

తా. బ్రహ్మచర్యవ్రతముఁ గలభీష్ముఁడైనప్పటికిని, అన్యస్త్రీలతో

నుండెనేని నింద బొందును. ఎంత మంచివడవడికగల యుత్తమురాలైన ను పరపురుషునింట నుండినయెడల అపకీర్తిని జెందును.

క. ఒరు నాత్మఁదలంచుసతి విడు
మఱుమాటలు పలుకుసుతుల ♦ మన్నింపకుమీ
వెఱ పెఱుఁగనిభటు నేలకు
తరుచుగ సతి యింటికేగఁ ♦ దగదుర సుమతీ. 74

టీ. ఒరున్=ఇతరుని, ఆత్మ=మనస్సునందు, తలచు=కోరునట్టి సతిన్=భార్యను, విడు=వదలుము. మఱుమాటలు=అడ్డుమాటలు, పలుకు=పలుకునట్టి. సుతులన్=పుత్రులను, మన్నింపకుమీ=క్షమింపకుము వెఱవు=భీతి, ఎఱుఁగని=తెలియని, భటున్=సేవకుని, ఏలకుము=పాలింపకుము, తరుచుగన్=మాటిమాటికి, సతియింటకేఁగన్=భార్యయొక్క యింటికి వెళ్ళుట, తగదుర=సరిగాదురా.

తా. అన్యపురుషుని కోరెడి భార్యను విడువవలయును, ఎదిరించి మాటలాడు కుమారులను కాపాడరాదు, భయపడని సేవకుని ఉంచికొనరాదు పలుమఱు భార్యయింటికిఁ బురుషుఁడు పోరాదు.

క. పరులకు నిష్టము సెప్పకు
పొరుగిండ్లకు బనులు లేక ♦ పోవకు మెపుడున్
బరుఁ గదిసినసతిఁ గవయకు
మెఱిఁగియుఁ బిరుసైనహయము ♦ నెక్కకు సుమతీ. 75

టీ. పరులకు=ఇతరులకు, ఇష్టము=సమ్మతము, చెప్పకుము-పొరుగిండ్లకున్=ఇతరుల గృహములకు, పనులు లేక=కార్యములు లేక, పోవకుము=పోవలదు. ఎప్పుడున్=ఎల్లప్పుడును, పరుఁగదిసిన=ఇతరుని పొందిన సతిన్=స్త్రీని, కవయకుము=పొందకుము. ఎఱిగియు=తెలిసియు, బిరుసైన=మోటుతనమైన, హయమును=గుర్రమును, ఎక్కకు

ము=ఆరోపింపకుము.

తా. నీయభిప్రాయమును ఇతరులకు జెప్పకుము. పనులు లేక పొరుగిండ్లకుఁ బోవకుము. పరపురుషుని సాంగత్యము చేసిన భార్యను గూడకుము. మోటుదనము గలగుర్రము నెక్కకుము.

క. పర్వముల సతులఁ గవయకు
ముర్వీశ్వరుకరుణ నమ్మి • యుబ్బకు మదిలో
గర్వింప నాలిఁ బెంపకు
నిర్వాహము లేనిచోట • నిలు వకు సుమతీ. 76

టీ. పర్వములన్ = పంచపర్వములయందు, సతులన్ = స్త్రీలను కవయకుము = పొందకుము. ఉర్వీశ్వరుకరుణన్ = రాజుదయను-నమ్మి = విశ్వసించి-మదిలో = మనస్సున- ఉబ్బకుము, సంతోషింపకుము-గర్వింప = గర్వించునట్లు ఆలి = భార్యను, పెంపకు = పోషింపకు,- నిర్వాహము లేని చోటన్ = బాగుపడలేని తావునందు-నిలువకు = ఉండకుము.

తా. పర్వములయందు స్త్రీలను పొందుటయును - ప్రభువుల దయను నమ్మి సంతసిల్లుటయును-భార్యకు చనువిచ్చుటయును- సాగుదల లేనిచోట నుండుటయును దగనిపనులు.

క. పలుదోమి సేయువిడియము
తలఁగడిగిననాఁటినిద్ర • తరుణులతోడన్
పొలయలుక నాఁటికూటమి
వెల యింతని చెప్పరాదు • వినురా సుమతీ. 77

టీ. పలుదోమి సేయువిడియము = పండ్లు తోముకొనిన వెంటనే వేసికొనిన తాంబూలమును, తలఁగడిగిననాఁటినిద్ర = తలంటుకొనిన నాఁటి నిద్రయును-తరుణులతోడన్ స్త్రీలతో-పొలయలుక నాఁటికూటమి = ప్రణయకలహము నాఁటి పొందును, వెల ఇంత అని చెప్ప రాదు = విలువ

యొక్క మితిని చెప్పుటకు సాధ్యము కాదు.

తా. పండ్లుతోముకొనిన వెంటనే వేసికొనిన తాంబూలమును, గలంటుకొనినవాని నిద్రవలన, పాలయందుకనాటి పొందును వెలలేనివి. అనగా (వెలవానియొక్క మితిచెప్పుటకు శక్యములేనివి)

క. పాటెఱుఁగని పతికొలువును
గూటంబున కెఱుఁగఁబడని ♦ కోమలిరతియున్
జేటెత్తఁ జేయు చెలిమియు
నేటికి నెదురీఁదినట్లు ♦ నెన్నఁగ సుమతీ. 78

టీ. పాటు=చేసెడిపనియొక్క కష్టమును, ఎఱుఁగనిపతి=తెలిసికొనని యజమానునియొక్క, కొలువును=సేవకత్వమును, కూటంబునకున్=కూడికకు ఎఱుఁగఁబడని=తెలియఁబడని, కోమలి=స్త్రీయొక్క, రతియున్=పొందును, జేటెత్తన్=మోమాటములేక, చేయు చెలిమియున్=చేయునట్టిస్నేహమును, ఏటికి=నదికి, ఎదురు=ఎదురుగాని, ఈఁదినట్లు=ఈఁదిపోవుచుఁబోవునట్లు, కదరా=గాదా.

తా. సేవకుఁడు పడునట్టికష్టమును తెలిసికొనని ప్రభుయొక్క సేవయు, సాంగత్యమునందాసక్తిలేని స్త్రీపొందును - మోమాటములేక చేయునట్టివాని చెలిమియును - ఏటికి అభిముఖముగా నీఁదుటవలె కష్టమును గలిగించును.

క. పాలను గలసినజలమును
బాలవిధంబుననె యుండుఁ ♦ బరికింపంగాఁ
బాలచవిఁ జెఱుచుఁ గావున
బాలసుఁడగువానిపొందు ♦ వలదుర సుమతీ. 79

టీ. పాలను=క్షీరమును-కలసిన=చేరినట్టి-జలమును=నీరును-పాలవిధంబుననె=క్షీరము రీతిగానే, ఉండుఁన్=ఉండును- పరికింపంగా

న్ = శోధించి చూడగా - పాల = క్షీరము యొక్క - చవిన్ = రుచిని - చెఱుచున్ = చెఱచునట్లు, చేయును. కావునన్ = కాఁబట్టి పాలసుండు = దుర్జనుండు - అగువాని = అయినవాని - పొందు = స్నేహము - వలదుర = కూడదురా.

తా. పాలలోఁ గలసిననీరు పాలవలెనే యుండియు దాని రుచిని బోఁగొట్టునట్లే - దుర్జనుని సహవాసము గుణాతిశయములను చెఱుచును. కాఁబట్టి దుర్జనునితో స్నేహము కూడదు.

క. పాలసునకైన యాపద
జాలిం బడి తీర్పఁదగదు ♦ సర్వజ్ఞునకున్
దేలగ్నిఁబడఁగఁబట్టిన
మేలెఱుఁగునె మీఁటుఁగాక ♦ మేదిని సుమతీ. 80

టీ. పాలసునకున్ = దుర్జనునికి, ఐన = కలిగిన - ఆపద = కీడు - జాలిన్ = విచారమును - పడి = పొంది - తీర్పన్ = తొలఁగించుట - సర్వజ్ఞునకున్ = అన్నియును తెలిసినవానికిని, తగదు = కూడదు, - తేలు = వృశ్చికము - అగ్నిన్ = నిప్పునందు - పడఁగన్ = పడఁగా, పట్టిన = పట్టుకొనిన - మీఁటున్ = కుట్టును - కాని = కాని, మేలున్ = ఉపకారమును - ఎఱుఁగునె = ఎంచునా.

తా. తేలు నిప్పులోఁ బడినపుడు విచారమునొంది పట్టుకొన్న యెడల అది అన్నియును తెలిసినవానిని సైతము మేలు నెంచక కుట్టును. దుర్జనునికి గీడు తటస్థించిన యెడల ఆకీడును తప్పించుటకు సహాయముఁ జేసినచోఁ గీడే కలుగును.

క. పిలువనిపనులకుఁ బోవుట
గలయని సతిరతియు రాజు ♦ గానని కొలువున్
బిలువని పేరంటంబును
వలవని చెలిమియును జేయ ♦ వలదుర సుమతీ. 81

టీ. పిలువని పనులకున్ = పిలువని కార్యములకు - పోవుట = వెడలుట - కలయని = మనసు కలియని - సతి - భార్యయొక్క - రతియున్ = పొందును - రాజు = భూపతి - కానని = చూడని - కొలువున్ = ఉద్యోగమును - పిలువని పేరంటంబును = పిలువబడని పెండ్లికి బంధువు మొదలగుట పోవుటయును - వలువని చెలిమియును = ప్రేమింపని స్నేహితుని - చేయవలదుర = ఒనర్పఁగూడదు రా.

తా. పిలువని కార్యములకుఁ బోవుటయు - మనసు కలియని దానితో సహవాసము చేయుటయు - రాజు చూడని యుద్యోగము నెన్ను బిలువఁబడకయే తాను పేరంటమునకు బోవుటయు - ప్రేమింపని స్నేహమును జేయఁదగదు.

క. పురికిని ప్రాణము కోమటి
వరికిని ప్రాణంబు నీరు • వసుమతిలోనన్
గరికిని ప్రాణము తొండము
సిరికిని ప్రాణంబు మగువ • సిద్ధము సుమతీ. 82

టీ. పురికిని = పట్టణమునకు - కోమటి = వైశ్యుఁడును - వరికిని = సస్యమునకు - నీరు = జలమును, వసుమతిలోనన్ = భూమియందు - గరికిని = ఏనుగునకు - తొండము = తుండమును - సిరికిని = సంపదకు - మగువ = స్త్రీయును - ప్రాణంబు = జీవము - సిద్ధము = నిశ్చయము.

తా. నగరమునకుఁ గోమటియును - వరిపయిరునకు నీరును - ఏనుఁగునకు తొండమును - ధనమునకు స్త్రీయును - ప్రాణమునంటి ముఖ్యవస్తువులు.

క. పులిపాలు దెచ్చియిచ్చిన
నలవడగా గుండె గోసి • యరచేత నిడినం
దలపొడుగు ధనము బోసిన
వెలయాలికిఁ గూర్మి లేదు • వినురా సుమతీ. 83

టీ. వెలయాలికిన్=భోగముదానికి-పులిపాలున్=పెద్దపులియొక్క పాలను-తెచ్చియిచ్చినన్=కొనితెచ్చియిచ్చినను - అడిగినన్ కొన్=ఒప్పునట్లుగా-గుండెన్=గుండెకాయను-కోసి=ఖండించి, అఱచేతన్=అఱచేతియందు-ఇడినన్=ఉంచినను - తలపోయఁగ=తిరుగునపర్యంతము-ధనమున్=ద్రవ్యమును-పోసినన్=క్రుమ్మరించినను - నమ్మిక లేదు=విశ్వాసము లేదు.

తా, పులిపాలు దెచ్చి యిచ్చినప్పటికిని-గుండెకాయను గోసి యఱచేతిలో నుంచినప్పటికిని - నిలువంత ద్రవ్యముఁ బోసినప్పటికిని వేశ్యకు ప్రేమ ఉండదు.

క. పెట్టినదినములలోపల
నట్టడవులకైన వచ్చు ♦ నానార్థములున్
బెట్టనిదినములఁ గనకపు
గట్టెక్కిన నేమి లేదు ♦ గదరా సుమతీ. 84

టీ. పెట్టినదినములలోపలన్ = పూర్వజన్మమున చేసిన దానము యొక్క ఫలకాలమందు-నట్టడవులకైనన్ = అరణ్యమధ్యమునకైనను-నానార్థములున్=సకలపదార్థములును-వచ్చున్=కలుగును - పెట్టనిదినములన్=పూర్వజన్మమునందు ఈయని కాలములయందు - కనకపుగట్టున్=బంగారు పర్వతమును-ఎక్కినన్=ఎక్కినను-ఏమి లేదు=ఏమియు లభింపదు. గదరా=కాదా.

తా. పూర్వజన్మమున నేవేళలో పరులకు దానము కావించితిమో ఆవేళలోనికి అంతయు లభించును గాని-పెట్టని వేళలందు బంగారు కొండనెక్కినను ఏదియు లభింపదు కదా.

క. పొరుగున పగవాఁ డుండిన
నిరవొందఁగ వ్రాతకాఁడె ♦ యేలికయైనన్

ధరఁ గాఁపు కొండె డైనను
కరణాలకు బ్రతుకు లేదు ♦ కదరా సుమతీ. 85

టీ. పొరుగునన్=ఇంటిపక్కన - పగవాఁడు=విరోధి-ఉండినన్=నివసించియుండినను-ఇరవొందన్ కాన్=ఒప్పునట్లుగా-ఏలిక=పాలకుఁడు- వ్రాఁతకాఁడు=వ్రాయనేర్చినవాఁడు- ఐనన్=ఐనను- ధరన్=భూమియందు- కాపు=పైరుపెట్టువాఁడు, కొండెడైనను=చాడీలు చెప్పువాఁడైనను- కరణములకు=గ్రామలేఖకులకు- బ్రతుకు=జీవనము, లేదు=కలుగదు- కదరా=కాదా.

తా. పొరుగున విరోధియుండినను పాలకుఁడు వ్రాయనేర్చినవాఁడైనను- రైతు చాడీచెప్పువాఁడైనను- గ్రామలేఖరులకు జీవనముండదు.

క. బంగారుఁ గుదువఁ బెట్టకు
సంగరమునఁ బాఱిపోకు ♦ సరసుఁడవైనన్
అంగడి వెచ్చము లాడకు
వెంగలితోఁ జెలిమి వలదు ♦ వినురా సుమతీ 86

టీ. బంగారున్=బంగారమును; కుదువబెట్టకుము=అప్పునకు బదులుగా నుంపకుము. సంగరమునన్=యుద్ధమునందు, పాఱిపోకుము=తిరిగిపోకుము, సరసుఁడవైనను=వివేకముగలవాఁడవగుదువేని- అంగడిన్=బజారునందు- వెచ్చములాడకుము=అప్పుతీయకుము, వెంగలితోన్=వెఱ్ఱివానితో, చెలిమి=స్నేహము- వలదు=కూడదు, వినురా=ఆలకింపురా

తా. బంగారు తాకట్టుపెట్టుటయు- యుద్ధమునందు తిరిగిపోవుటయు- అంగడియందు అప్పుదీయుటయు- వెఱ్ఱివానితో స్నేహముచేయుటయుఁ దగనిపనులు.

క. బలవంతుఁడ నాకేమని
పలువురతో నిగ్రహించి ♦ పలుకుట మేలా

బలవంత మైనసర్పము
చలిచీమలచేతఁ జిక్కి ♦ చావదె సుమతీ. 87

టీ. బలవంతుఁడన్ = బలముగలవాఁడను, నాకు ఏమని = నాకేమి కొఱఁత యని, నిగ్రహించి = విరోధించి, పలుకుట = మాటలాడుట, మేలా = లగ్గా బలవంతము = బలముగలిగిన, ఐన సర్పము = ఐనట్టిపాము చలిచీమలచేతన్ = చిన్నచీమలచేత చిక్కి = కసులుకొని, చావదె = మృతిఁబొందదా?

తా. బలము గల పాము అయినప్పటికి చలిచీమలచేతఁ జచ్చినట్లు బలముగలవాఁడు అనేకులతో విరోధించెనేని, వారిచే మడియును,

క. మండలపతి సముఖమ్మున
మెండైనప్రధాని లేక ♦ మెలఁగుట యెల్లన్
గొండంతమదపుటేనుఁగు
తొండము లేకుండినట్లు ♦ దోఁచుర సుమతీ. 88

టీ. మండలపతిముఖమునన్ = చక్రవర్తిసభయందు, మెండైనప్రధాని = సమర్థుఁడైన మంత్రి-లేక, మెలఁగుట = వర్తించుట-ఎల్లన్ = అన్నియును-కొండంత మదపుటేనుఁగు = పర్వతాకారముగలిగిన మదముగల యేనుఁగు, తొండము లేక = తుండము లేక-ఉండినట్లు-తోఁచుర = కనఁబడునురా.

తా. కొండంతయెత్తుగల ఏనుఁగ తుండములేనియెడల-ఎట్లునిరర్థకముగునో- అట్లే-మంత్రిలేనియెడల చక్రవర్తియైనను నిరర్థకుఁడగును.

క. మంత్రిగల వానిరాజ్యము
తంత్రము చెడకుండ నిలుచుఁ ♦ దఱుచుగ ధరలో
మంత్రివిహీనుని రాజ్యము
జంత్రపుఁ గీలూడినట్లు ♦ జరుగదు సుమతీ. 89

టీ. మంత్రిగలవాని రాజ్యము=ప్రధానిగలవాని రాచఱికము-తంత్రము=ఉపాయము - చెడకుండ=చెడిపోక, నిలుచును=ఉండును-తఱుచుగన్=విశేషముగ, ధరలోన్=భూమియందు - మంత్రివిహీనుని రాజ్యము=ప్రధానిలేని రాజ్యము, యంత్రపుకీలు = యంత్రము యొక్క యిరుసు-ఊడినట్లు=ఊడిపోయినట్లు, జరుగదు=నడువదు.

తా. మంత్రిగల రాజుయొక్క ప్రభుత్వము, ఉపాయము చెడకుండ జరుగుచుండును. యంత్రము యొక్క కీలు ఊడినట్లు మంత్రిలేని రాజు యొక్క పాలనము జరుగ నేరదు.

క. మాటకుఁ బ్రాణము సత్యము
కోటకుఁ బ్రాణంబు సుభట ♦ కోటి ధరిత్రిన్
బోటికిఁ బ్రాణము మానము
చీటికిఁ బ్రాణంబు వ్రాలు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 90

టీ. మాటకున్=పలుకునకు-సత్యము=నిజమును-కోటకున్=ప లమునకు - సుభటకోటి=మంచిసేనాసమూహమును, ధరిత్రిన్=భూమి యందు-బోటికిన్=స్త్రీకి, మానము=లజ్జయు-చీటికిన్=జాబునకు-వ్రా లును-ప్రాణంబు=జీవము.

తా. మాటకునిజమును-కోటకు సేనాసమూహమును, స్త్రీకిమాన మును జాబునకు వ్రాసినవాని చేవ్రాలును ప్రాణమువలె ముఖ్యమైనవి.

క. మానధనుఁ డాత్మధృతి చెడి
హీనుం డగువాని నాశ్ర ♦ యించుటయెల్లన్
మానెడుజలములలోపల
నేనుఁగు మెయిదాఁచినట్లు ♦ నెఱుఁగుము సుమతీ. 9

టీ. మానధనుఁడు=గొప్పమానముగలవాఁడు, ఆత్మన్=హృ

యమునందు-ధృతి=ధైర్యము-చెడి=తొలఁగి-హీనుండు అగువానిన్=అల్పుఁడు ఐనవానిని-ఆశ్రయించుట=కొలుచుట- ఎల్లన్=అంతయును-మూఁడుజలములలోపలన్ కొంచెపునీళ్ళలోపల - ఏనుఁగు=గజము, మెయిన్ (తన) దేహమును, డాఁచినట్లు = మఱుఁగుపఱచినట్లు - ఎఱుఁగుము = తెలిసికొనుము.

తా. గౌరవహీనుఁడగు అల్పు నాశ్రయించుట రవంత నీళ్ళలో ఏనుగు దేహమును మఱుఁగు పఱచినట్లుండును.

క. రాపొమ్మని పిలువని యా
భూపాలునిఁ గొల్వ భుక్తి ♦ ముక్తులు గలవే
దీపంబు లేనియింటను
జేపుణికిళ్ళాడినట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 92

టీ. రా=రమ్ము, పొమ్ము=అరుగుము, అని పిలువని=ఇట్లుపిలువని, భూపాలుని=రాజును, కొల్వఁగా=సేవింపఁగా, భుక్తి=జీవనమును, ముక్తి=మోక్షమును. కలవే=ఉన్నవా (లేవనుట) దీపంబు=దివ్వె. లేనియింటన్=లేనిగృహమునందు, చేపుణికిళ్ళు=చేతతడవులాటలు, ఆడినట్లు=ఆడినరీతిగానే, సిద్ధము=నిజము.

తా. దీపములేని గృహమునందు చేతతడవులాడినట్లు రమ్ము పొమ్మని యాదరణసేయని రాజువద్ద ఉద్యోగము సేయుటవలన భుక్తియును ముక్తియునుగలుగవు.

క. రూపించి పలికి బొంకకు
ప్రాపగుచుట్టంబు నెగ్గు ♦ పలుకకు మదిలోఁ
గోపించు రాజుఁ గొల్వకు
పాపపు దేశంబు సొరకు ♦ పదిలము సుమతీ. 93

టీ. రూపించి=అగుపరచి-పలికి=చెప్పి-బొంకకుము=అబద్ధముఁ జెప్పకుము, ప్రాపు=ఆదరువు-అగు=అగునట్టి.చుట్టంబును=బంధుగును నెగ్గుపలుకకు=కీడుఁజెప్పకుము-మదిలోన్=మనస్సునందు-కోపించు=క్రోధ

మాటను, రాజా=రాజును, కొల్వకు=సేవింపకుము, పాపప్రదేశంబు=పాపులగు దుర్మార్గులుండుదేశమును, సొరకుము=ప్రవేశింపకుము, పదిలము=భద్రము

తా. సాధులుమాత్రమైన రూపించినవారు అబద్ధము చెప్పుటయు ఆప్తబంధువులను దూరుటయు, కోపియగురాజును గొలుచుటయు, పాపులుండు భూమినేగుటయు కూడని పనులు.

క. లావుగల వానికంటెను
భావింపఁగ నీతిపరుఁడు ♦ బలవంతుండౌ
గ్రావంబంత గజంబును
మావటివాఁ డెక్కినట్లు ♦ మహిలో సుమతీ. 94

టీ. గ్రావంబంత=కొండంతటి, గజంబును=ఏనుగును, మావటివాఁడు=మావంతుఁడు, ఎక్కినట్లు=ఆరోహించినట్లు, మహిలోన్=భూమియందు, లావు=శరీరదార్ఢ్యము, కలవానికంటెను=కల్గినవానికంటెను భావింపఁగన్=ఆలోచింపఁగా, నీతిపరుఁడు=వివేకముకలవాడు, బలవంతుఁడు=బలముగలవాడు అగును

తా. పెద్దఏనుగును మావటివాడు ఎక్కినట్లు బలముగలవానికంటెను నీతిపరుడే బలవంతుఁడు.

క. వఱదైనచేను దున్నకు
కఱవైనను బంధుజనుల ♦ కడ కేఁగకుమీ
పరులకు మర్మము సెప్పకు
పిఱికికి దళవాయితనము ♦ పెట్టకు సుమతీ. 95

టీ. వఱద=వెల్లువ, ఐనచేను=ఐనట్టిపొలమును, దున్నకు=నాగలితో ఛేదింపకుము, కఱవు=క్షామము, ఐనను=సంభవించినను, బంధు

జనులకడకున్=పుట్టింటివారియొద్దకు, ఏగకుమీ=పోకుమా, పరులకు=ఇతరులకు, మర్మము=రహస్యము, చెప్పకు=తెలియఁజేయకుము, పిఱికికిన్=ధైర్యములేనివానికి, దళవాయితనము=సేనాధిపతిత్వము, కట్టకుము=ఉంచకుము.

తా. వెల్లువరైన పొలమును దున్నుటయు, దుర్భిక్షకాలమునందు బంధువులకడ కేగుటయు, అన్యులకు రహస్యమును చెప్పుటయు, ధైర్యహీనునకు సేనానాయకత్వము నొసంగుటయు దగనిపనులు.

క. వరిపంట లేనియూరును
దొర యుండని యూరు తోడు ♦ దొరకని తెరువున్
ధరను బతి లేనిగృహమును
నరయంగా రుద్రభూమి ♦ యనఁదగు సుమతీ. 96

టీ. వరిపంట=వరిపైరు, లేనియూరున=లేనట్టిగ్రామమును, దొర=ప్రభువు, ఉండనియూరున్=లేనియూరున్, తోడు=సహాయము, దొరకని=లభింపని, తెరువున్=మార్గమును, ధరను=భూమియందు, పతి=యజమాని, లేనిగృహము=లేనట్టియిల్లును, అరయఁగాన్=ఆలోచింపఁగా, రుద్రభూమి=వల్లకాడు, అనన్=అనుటకు, తగున్=ఒప్పును.

తా. వరిపంటలేనియూరును అధికారినియమింపని గ్రామమును, తోడుదొరకని బాటయును, యజమానుఁడులేని గృహమును వల్లకాటితో సమానము.

క. వినఁ దగు నెవ్వరు చెప్పిన
వినినంతనె వేగపడక ♦ వివరింపఁ దగున్
గని కల్ల నిజము దెలిసిన
మనుజుఁడె పో నీతిపరుఁడు ♦ మహిలో సుమతీ. 97

టీ. ఎవ్వరు చెప్పినను=ఎవ్వరుచెప్పినను, వినఁదగున్=ఆలింపవచ్చు, వినినంతనె=వినగానె, వేగపడక=తొందరపడక, వివరింపఁదగున్=ఆలోచింపవలయును, కని=చూచి, కల్ల=అబద్ధముగుటయు, నిజము=సత్యమగుటయు, తెలిసినమనుజుఁడె=తెలుసుకొనువాఁడె, నీతిపరుఁడు=న్యాయమెఱిగినవాఁడు.

తా. ఎవరేమి చెప్పినను, తొందరపడక నిజమిదియనియు, అబద్ధమిదియనియు తెలిసికొనువాఁడే, వివేకముగలవాఁడు.

క. వీడెము సేయనినోరును
నాడియు మఱి లేదటంచు ♦ నాడెడినోరున్
పాడంగ రానినోరును
బూడిద కిఱవైన పాడు ♦ బొందర సుమతీ. 98

టీ. వీడెముసేయని=తాంబూలము వేసికొనని నోరును, అడియున్=చెప్పియు, మఱి లేదు అటంచున్ ఆడెడినోరున్=పెట్టుట లేదని పొంకునట్టినోరును, పాడన్ రాన్=పాడుటకు, రాని=తెలియని, నోరును=వాక్కును, బూడిదకు, ఇరవు=ఉనికిపట్టు, ఐనపాడుబొందర=ఐనట్టి ప్రయోజనము లేనిగొయ్యరా.

తా. తాంబూలమును సేయనట్టియు, మాటచెప్పి పెట్టుట లేదనునట్టియు, సంగీతము పాడుటకు తెలియనట్టియు, అగునోరు బూడిదతో యున్నట్టి పల్లము వంటిది.

క. వెలయాలివలనఁ గూరిమి
గలుగదు మఱిఁ గలిగెనేని ♦ కడతేఱదుగాఁ
బలువురు నడచెడు తెరువునఁ
బులు మొలవదు మొలిచెనేని ♦ పొదలదు సుమతీ. 99

టీ. పలువురు=అనేకులు, నడచెడు తెరువునకా=నడచునట్టిదారియందు, పులు=పచ్చిక మొలవదు=పుట్టదు, మొలిచెనేని=ఒకవేళ పుట్టినేని, పాదలదు=వర్ధిల్లదు, వెలయాలివలనకా=వేశ్యవలన, కూర్మి=ప్రేమ, కలగదు=పుట్టదు, మతి=బుద్ధియును, కలిగనేని=ఒకవేళకల్గినను కడతేలదు=బహుకాలముండదు.

తా. అనేకులు నడచెడిమార్గమందు పచ్చిక మొలవనే మొలవదు. అట్లు మొలిచినను (నశించుపోవును) అట్లే వెలపొలతికి ప్రేమకలుగనే కలుగదు అట్లుకల్గినను స్థిరముగా నుండదు.

క. శుభములనొందనిచదువును
నభినయమును రాగరసము ♦ నందనిపాటల్
గుభగుభలు లేనికూటమి
సభ మెచ్చనిమాట లెల్ల ♦ జప్పన సుమతీ. 100

టీ. శుభములా=మంగళములను. ఒందని=చెందని, విద్యయును=చదువును, అభినయమును=అర్థానుసారముగా అవయవవిన్యాసమును, రాగరసమున్=సంగీతస్వారస్యమును, అందనిపాటల్=లేనిపాటలను, గుభగుభలు=సంతోషాశ్చర్యములను తెలియజేయు శబ్దములు, లేనికూటమి=లేనిసభయును, మెచ్చనిమాటలు=పదిమంది సంతోషించని మాటలును, ఎల్లన్=ఇవియంతయు, చప్పన=సారములేనివి.

తా. మంచి పొందనటువంటి చదువును, అర్థము ననుసరించి అభినయమును రాగమునందలి స్వారస్యమును లేనట్టిపాటయును, ఆశ్చర్య సంతోషశబ్దములు లేనిసభయును, పదుగురు మెచ్చని మాటలును సారములేనివి.

క. సరసము విరసముకొఱకే
పరిపూర్ణ సుఖంబు లధిక ♦ బాధలకొఱకే

పెరుఁగుట విఱుగుటకొఱకే
ధరతగ్గుట హెచ్చుకొఱకె ♦ తథ్యము సుమతీ. 101

టీ. పరసము=పరిహాసము - విరసముకొరకే=విరోధముకొఱకే, పరిపూర్ణసుఖంబులు=అపరిమితములైన సౌఖ్యములు - అధికబాధలకొరకే=హెచ్చుకష్టములకొఱకే - పెరుఁగుట=వృద్ధిబొందుట - విరుగుటకొరకే=భగ్నమగుటకొఱకే. ధర=వెల-తగ్గుట=చౌకయగుట-హెచ్చుకొఱకే=అధికమగుటకొరకే తథ్యము=నిజము.

తా. పరిహాసపు మాటలు విరోధమును కలిగించును. అపరిమితమైన సౌఖ్యములు పిదప చాలకష్టములను కలిగించును. అధికముగాఁ బెరుగునది విఱిఁగిపోవును. వెలతక్కువయగుట అధికమగుటకును కారణమగును

క. మేలెంచని మాలిన్యుని
మాలను నగసాలెవాని ♦ మంగలి హితుగా
నేలిన నరపతిరాజ్యము
నేలఁ గలసిపోవుఁ గాని ♦ నెగడదు సుమతీ. 102

టీ. మేలు=ఉపకారము-ఎంచని=తలంపని-మాలిన్యుని=మలినమైన మనస్సుగలవానిని-మాలను=చండాలుని - అగసాలెవానిన్=కమసాలవానిని-మంగలిన్=క్షౌరకుని, హితుగాన్=స్నేహితులనుగా ఏలిన=పాలించునట్టి, నరపతిరాజ్యము=రాజుయొక్క పాలనము-నేలఁ గలిసిపోవున్=నశించిపోవును. కాని నెగడదు=అభివృద్ధిఁబొందదు.

తా. మంచి నెంచని పాపాత్ముని మాలవానిని, బత్తుని, మంగలిని స్నేహితులుగాఁ జేసికొని రాజ్యము నేలువానియొక్క రాజ్యము నశించిపోవును.

క. స్త్రీలయెడ వాదులాడకు
బాలురతోఁ జెలిమి చేసి ♦ భాషింపకుము

మేలైన గుణము విడువకు
మేలినపతి నిందసేయ ♦ కెన్నఁడు సుమతీ. 103

టీ. ఎన్నఁడున్=ఎప్పటికిని, స్త్రీలయెడన్=ఆడువారితో, వాదులాడకు=తర్కము చేయకుము, బాలురతోడన్=పిల్లకాయలతో, చెలిమి చేసి=స్నేహము చేసి, భాషింపకుమీ=మాటలాడకుమీ, మేలైనగుణముల్=మంచిగుణమును, విడువకుము=వదలకుము, ఏలినపతిన్=రక్షించిన యజమానుని నిందసేయకుము=దూషింపకుము.

తా. ఆఁడువారితో దర్కించుటయు. పసిపిల్లలతో చెలిమిచేసి మాటలాడుటయు, మంచిగుణమును విడుచుటయు, కాపాడినవారిని దూషించుటయు దగనిపనులు.

క. సిరిదా వచ్చిన వచ్చును
సలలితముగ నారికేళ ♦ సలిలముభంగిన్
సిరి దాఁబోయినఁ బోవును
గరిమ్రింగిన వెలగపండు ♦ కరణిని సుమతీ. 104

టీ. సలలితముగన్=రమ్యముగా-నారికేళసలిలము భంగిన్=టెంకాయలోని నీళ్లవలె, సిరి=సంపద, తాన్=తాను-వచ్చినన్=కలిగినను, వచ్చును=కలుగును. కరి మ్రింగిన వెలగపండు కరణిన్=ఏనుగు మ్రింగిన వెలగపండువలె, సిరి=సంపద. తాన్=అది, పోయినన్=పోయినను, పోవును=మాయమగును.

తా. కలిమివచ్చునప్పుడు టెంకాయయందు జలము వచ్చునట్లు ఎవరికిని తెలియకవచ్చును. ఆసంపద నశించిపోవునప్పుడు ఏనుగుమ్రింగిన వెలగపండునకు లోపల నేమి యుండక పైపెంకుమాత్రముండునట్లు మాయమగును.

క. మది నొకని వలచి యుండఁగ
మదిచెడి యొకక్రూరవిటుఁడు ♦ మానక తిరుగున్

బోది జిలుక పిల్లి పట్టినఁ
జదువునె యాపంజరమున ♦ జగతిని సుమతీ. 105

టీ. మనిన్ = మనస్సునందు, ఒకనిన్ = ఒకవిటుని. తలఁచియుండఁగన్ = కోరి యుండఁగా. మది = వివేకము, చెడి = తప్పి, ఒకక్రూరవిటుఁడు = మతియొక క్రూరుఁడైనజారుఁడు మానక = వదలక, తిరుగన్ = వెంట తిరుగుచుండును, చిలుక = చిలుకయొక్క పంజరమునందు, పిల్లి = మార్జాలము, పట్టినన్ = తాకిన, ఆపంజరమునన్ = ఆగూటియందు, చదువునె = మాటలాడునా,

తా. చిలుకపంజరములోనుండఁ బిల్లి చేతబడు మాటలాడనియట్లే ఒకజారుని కోరియున్న స్త్రీని మతియొకవిటకాఁడు ఎంతబతిమాలినను వశ్యురాలు కానేరదు.

క. పుత్రోత్సాహము తండ్రికి
బుత్రుఁడు జన్మించినపుడె ♦ పుట్టదు జనులా
పుత్రునిఁ గనుఁగొని పొగడఁగఁ
బుత్రోత్సాహంబు నాఁడు ♦ పొందుర సుమతీ. 106

టీ. తండ్రికిన్ = జనకునికి, పుత్రుఁడు = కొమరుఁడు, జన్మించినపుడె = పుట్టినపుడె, పుత్రోత్సాహము = కొమరుగన్న సంతోషము, పుట్టదు = కలుగదు, జనులు = మనుష్యులు, పుత్రునిన్ = కొమరుని, కనుఁగొని = చూచి. పొగడఁగ = మెచ్చుకొనఁగా, పుత్రోత్సాహంబు = కొడుకువలన = సంతోషము, నాఁడు = అదినమునందు, పొందుర = పొందును గదా.

తా. తండ్రికిఁ గొడుకుపుట్టగానే సంతోషము కల్గదుగాని, కొమరునిఁ జూచి లోకులు మెచ్చునప్పుడు సంతోషముపుట్టును.

క. వేసరపుజాతి గాని
వీసముఁ దాఁ జేయనట్టి ♦ వెంగలిగానీ
దాసికొడుకైనఁగానీ
కాసులు గలవాఁడె రాజు ♦ గదరా సుమతీ 107

టీ. వేసరపుజాతి=సంకరజాతి, కాని=అయినప్పటికిని, వీసము=కొంచెమైనను, తాన్=తాను, చేయనట్టి=చేయనట్టి, వెంగలిగానీ=పిచ్చివాఁడుగాని, దాసికొడుకు=దాసికొడుకు, ఐనగానీ=అయినప్పటికిని కాసులుగలవాఁడె=ధనముగలవాఁడె. రాజు గదరా=రాజుకదా.

తా. సంకరజాతియందుఁ బుట్టినవాఁడైనను విద్యరానివాఁడైనను దాసిపుత్త్రుఁడైనను ధనముఁగలవాఁడే ప్రభువు.

సమాప్తము.

శ్రీ, జగవతి ప్రింటింగువర్క్సు, రాజమండ్రి.

వైద్యగ్రంథములు.

అనుపానమంజరి	0	8	0
సర్వయుష్యజీవనము	0	8	0
నాడీపరిజ్ఞానము	0	6	0
పానీయకల్పవల్లి	0	4	0
ధన్వంతరినిఘంటు	2	8	0
ధన్వంతరివిజయము	0	8	0
శ్వేతదర్పణము	0	8	0
వైద్యామృతము	1	4	0
చికిత్సారత్నము	1	4	0
చికిత్సాసారము	2	8	0
సుశ్రుతశారీరము	2	8	0
బసవరాజీయము	7	0	0
వసిష్ఠశాస్త్రము	1	8	0
వ్యాసశాస్త్రము	1	8	0
అగస్త్యశాస్త్రము	1	8	0
[illegible]సారతరంగిణి	0	8	0
ఆయుర్వేదసారసంగ్రహం	0-8-0		
వైద్యశతశ్లోకి	0	6	0
రసప్రదీపిక టీకాతాత్పర్యసహితము	0	12	0
దంతశోధిని	0	6	0
వ్రణచికిత్స	0	8	0
కలరా	0	8	0
అంటువ్యాధులు	0	12	0
చలిజ్వరము	0	8	0
వైద్యప్రస్తారము	0	8	0
యూనానివైద్యం	0	12	0
స్వాశాస్త్రము	1	4	0
సుఖరోగచికిత్సారత్నము	0	12	0
చింతామణి 2 భాగములు	10	0	0
వాగ్భటము మొదటిభాగం సూత్రస్థానము	6	0	0
శార్ఙ్గధరసంహిత	3	12	0
మదనిఘంటు	0	8	0
ఆంగ్లేయవైద్యచింతామణి	4	0	0
ఆంగ్లేయ ఔషధగుణదీపిక	3	0	0
వస్తుగుణదీపిక 5 భాగములు	6	0	0
సర్వౌషధగుణకల్పము	2	8	0

మూడాటి కల్యాణస్వామి, ఆంధ్రబుక్కుడిపో, రాజమండ్రి.

ఆంధ్రనాటకములు.

చిత్రనళీయము, బళ్లారి	1	8	0	చింతామణి నాటకము	1	2	0
విజయసారంగధర	1	8	0	పద్మవ్యూహము డిటో	1	0	0
ప్రహ్లాద డిటో	1	4	0	పాదుకాపట్టాభిషేకం	0	12	0
ప్రమీలార్జునీయము	1	4	0	[illegible]	0	12	0
సావిత్రీచిత్రాశ్వము	1	4	0	సారంగధర డిటో	0	12	0
పాదుకాపట్టాభిషేకం	1	8	0	లీలావతి డిటో	0	8	0
బృహన్నల	1	4	0	[illegible]	0	8	0
సంగీతమాలతీమాధవము	1	0	0	సంగీత[illegible]			
సావిత్రి నాటకము	1	0	0	[illegible] డిటో	0	10	0
[illegible]	0	14	0	సంగీత[illegible]			
భక్త రామదాసు	1	4	0	[illegible] డిటో	0	10	0
భక్త కబీరు	1	4	0	[illegible]	0	12	0
ద్రౌపదీమానసంరక్షణము	0	12	0	[illegible] డిటో	0	8	0
సంగీత[illegible]చరిత్ర				[illegible] డిటో	1	0	0
[illegible] డిటో	0	10	0	[illegible]	0	12	0
సంగీత శ్రీకృష్ణతులాభార				డిటో [illegible] భాగము	0	12	0
ము చరిత్ర	0	12	0	సంపూర్ణరామాయణము	1	4	0
ఉషాపరిణయము డిటో	0	8	0	సంపూర్ణ[illegible]	1	4	0
[illegible] డిటో	0	8	0	సంపూర్ణభారతము	1	4	0
[illegible]చంద్రహాస డిటో	0	8	0	[illegible]	1	4	0
గయోపాఖ్యానము డిటో	0	8	0	[illegible]	0	12	0
[illegible]	1	0	0	[illegible]	0	8	0
[illegible]	1	0	0	[illegible]	0	8	0
[illegible]	0	8	0	సంగీత[illegible]	0	12	0
[illegible]	1	0	0	[illegible]	1	10	0
ఆంధ్రనాటకకృతులు				[illegible]	1	0	0
ప్రథమభాగము	0	12	0	[illegible]	0	12	0
డిటో ద్వితీయభాగము	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

13697